

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال نهم، شماره اول (پیاپی ۳۱)، بهار ۱۳۹۹

شاپای چاپی ۲۳۲۲-۲۱۳۱ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۹۴-۶۷

راهبردهای توسعه اکوسیستم کارآفرینی در نواحی روستایی شهرستان کرمانشاه

بیژن رضایی*؛ استادیار گروه مدیریت و کارآفرینی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

نادر نادری؛ استادیار گروه مدیریت و کارآفرینی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

معین سلیمانی؛ دانشجوی دکتری کارآفرینی، گروه مدیریت و کارآفرینی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۱/۱۱

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۹/۰۱

چکیده

پژوهش حاضر باهدف واکاوی مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه و ارائه راهبردهای بهبود آن انجام پذیرفت. رویکرد حاکم بر پژوهش، آمیخته با بهره‌گیری از طرح آشیانه‌ای (نهفته) بود که در بخش کیفی از رهیافت نظام‌مند روش نظریه بنیانی و در بخش کمی از روش پیمایشی بهره‌گرفته شد. جامعه مورد مطالعه در بخش کیفی و کمی این پژوهش، شامل کارشناسان و خبرگان کارآفرینی و توسعه روستایی بود. روش نمونه‌گیری در بخش کیفی گلوله برفی و متواتر نظری و در بخش کمی نمونه در دسترس بود. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در بخش کیفی شامل مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و در بخش کمی پرسشنامه محقق‌ساخته بود. داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها در بخش کیفی از طریق کدگذاری باز، محوری و گزینشی و در بخش کمی با روش تحلیل اثرات متقابل تجزیه و تحلیل شد. در بخش اول نتایج حاصل از این پژوهش مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی مشخص شد و در بخش دوم ارتباط (تأثیرگذاری و تأثیرپذیری) بین مؤلفه‌های شناسایی شده در بخش قبل مورد بررسی قرار گرفت. در نهایت، با توجه به راهبردهای به‌دست آمده از مدل پارادایمی نظریه بنیانی و بررسی وضعیت و موقعیت مؤلفه‌ها در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری، مهم‌ترین اولویت‌های راهبردهای بهبود اکوسیستم کارآفرینی ارائه شد که شامل برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری برای توسعه کارآفرینی روستایی، بهبود نظام آموزش کارآفرینی، بهبود زیرساخت‌های توسعه کارآفرینی و توسعه هنجارهای فرهنگی-اجتماعی بود.

واژگان کلیدی: اکوسیستم کارآفرینی، کارآفرینی روستایی، توسعه روستایی، شهرستان کرمانشاه.

(۱) مقدمه

کارآفرینی در دهه‌های اخیر، به‌عنوان کاتالیزوری برای توسعه و عاملی کلیدی در دستیابی به رشد اقتصادی، اشتغال‌زایی و افزایش بهره‌وری مورد مطالعه قرار گرفته است (López et al., 2019: 1). کارآفرینی، ایجاد و جستجوی فرصت‌های نوآورانه برای تولید ارزش برای جامعه است و توسط محققان و سیاست‌گذاران به‌عنوان مکانیزم قدرتمند برای توسعه اقتصادی و اجتماعی شناخته می‌شود (Roundy and Fayard, 2019: 2). کارآفرینان، محصولات و خدمات جدیدی تولید می‌کنند و موجب ایجاد اشتغال (Malchow-Møller et al., 2011: 31)، پیشرفت تکنولوژی (Acs and Audretsch, 2003: 56) و رشد اقتصادی می‌شوند (Galindo and Méndez, 2014: 828). کارآفرینی موتور محرکه رشد اقتصادی، تکنولوژیکی و اجتماعی است (Bhawe and Zahra, 2019: 451). امروزه نظریه‌های کارآفرینی به مفاهیم جدیدی گسترش یافته‌اند که در آن کارآفرینی نه تنها برای پتانسیل اقتصادی آن، بلکه برای رفاه روانی و غیراقتصادی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد که افراد می‌توانند از طریق توانایی‌هایشان به آن دست یابند (Gries and Naudé, 2011, 15; Naudé, 2013:12).

یکی از مباحث مهم در توسعه کارآفرینی، بحث زمینه مکانی کارآفرینی است که طی دهه گذشته، برای محققان کارآفرینی به موضوعی مهم تبدیل شده است که منجر به درک بسیار بهتر کارآفرینی می‌شود (Müller and Korsgaard, 2018: 4). همه خصوصیات فردی که بر کارآفرینی تأثیر می‌گذارند، با توجه به رابطه آن‌ها با زمینه‌ای که در آن رخ می‌دهد، مطالعه می‌شوند (López et al., ۲۰۱۹: ۱). تحقیقات نشان می‌دهد که مکان‌های جغرافیایی، عوامل اجتماعی-اقتصادی، نهادی و فرهنگی نقش مهمی در فعالیت‌های کارآفرینی ایفا می‌کنند و می‌توانند فرصت‌ها و موانعی برای رفتار کارآفرینی ایجاد کنند به طوری که بسیاری از محققان امروزه بر این باورند که کارآفرینی نتیجه تعامل بین ویژگی‌های فردی کارآفرین و محیط اطراف آن است و نه فقط یک فعالیت اقتصادی، بلکه در بسیاری از فرهنگ‌ها و زمینه‌های اقتصادی یک فعالیت اجتماعی محسوب می‌شود (Stam and Spigel, 2016: 1; Stam, 2015: 1765; Isenberg, 2010: 43). در این میان، در حال حاضر مطالعات مربوط به کارآفرینی روستایی به‌عنوان یک نوع خاص از کارآفرینی، توجه بیشتری را به خود جلب کرده است (Polbitsyn, ۲۰۱۹: ۲۹۹).

روستا به‌عنوان بخش بزرگی از نظام اجتماعی و جمعیتی جامعه که در آن تعداد کثیری از عوامل انسانی مولد سکونت دارند، قابل تأمل می‌باشد؛ چرا که بسیاری از هزینه‌ها و تبعات ناگواری که امروزه تحت عنوان معضلات اجتماعی-اقتصادی، جامعه را فراگرفته و باعث بی‌نظمی‌ها و اضطراب‌های اجتماعی در اشکال مختلف به ویژه ناامنی‌ها، ناهنجاری‌های رفتاری، کج‌خلقی‌های اجتماعی و بداخلاقی‌ها و نیز بروز پدیده‌هایی همچون رشد بی‌رویه مهاجرت، افزایش میزان حاشیه نشینی در اطراف کلان‌شهرها و بسیاری مشکلات دیگر؛ حاصل نادیده گرفتن سهم روستا و روستانشینان در فرآیند توسعه می‌باشد (کرد و آبتین، ۱۳۹۲: ۳-۲). امروزه کشورهای در حال توسعه به این واقعیت پی برده‌اند که هیچ پیشرفتی معنادار نخواهد بود، مگر زمانی که جوامع روستایی نیز پیشرفت و توسعه یابند (Nwankwo and Okeke, 2017: 1). این

درحالی است که در نظریه‌های علمی جدید، از کارآفرینی روستایی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نیروهای محرک پیشرفت و توسعه سیستم‌های اجتماعی و اقتصادی روستایی و منطقه‌ای نام برده می‌شود (Polbitsyn, 2019: 300). کارآفرینی روستایی نقش مهمی در به کارگیری نوآوری، رشد و پیشرفت جوامع، ایجاد فرصت‌های شغلی و تعدیل ارتباط بین کشاورزی، میزان استفاده از زمین، جامعه و توسعه اقتصادی ایفا می‌کند (Newbery et al., 2017: 1). از دیدگاهی دیگر کارآفرینی روستایی به‌عنوان وسیله‌ای برای بهبود کیفیت زندگی افراد، خانواده‌ها و جوامع روستایی و حفظ یک اقتصاد و محیط زیست سالم است (López et al., 2019: 1).

از طرفی، شرایط و محیط خاص مناطق روستایی باعث شده است که زمینه‌های کارآفرینی در این نواحی متفاوت با سایر نواحی باشد (رضوانی و نجارزاده، ۱۳۸۷: ۱۶۳). فرصت‌های منحصر به فردی از جمله دسترسی به منابع طبیعی و گردشگری، پایین بودن هزینه‌های زمین و کار، انرژی‌های جایگزین و غیره، برای کارآفرینان روستایی وجود دارد (Hustedde, 2018: 8) اما به طور معمول، مناطق روستایی نسبت به مناطق شهری، امکان کارآفرینی محدودتری دارند (Nwankwo and Okeke, 2017: 6). انواع مختلفی از موانع کارآفرینی روستایی مانند شبکه‌ها و ارتباطات نسبتاً ضعیف، دسترسی محدود به حمایت‌های دولتی، دسترسی محدود به سرمایه‌های مالی و انسانی و بازارهای نسبتاً کوچک وجود دارد که منجر به محدودیت‌های استفاده از صرفه اقتصادی ناشی از مقیاس می‌شود (Korsgaard et al., 2015: 10).

با توجه به این محدودیت‌ها، امروزه نیاز به ایجاد یک اکوسیستم کارآفرینی ویژه روستایی - نه بر مبنای اکوسیستم کارآفرینی شهری - به رسمیت شناخته شده است (Bosworth and Turner, 2018: 9). توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی یک راهبرد نوین و مقرون به صرفه برای تحریک رونق اقتصادی روستایی است (Aggarwal, 2018: 1). ظاهراً هنوز نقش محیط و فضای کارآفرینی در تحقیقات کارآفرینی کم است، البته مفهوم اکوسیستم کارآفرینی که در دهه گذشته توجه بسیاری از محققان را جلب کرده است، منجر به درک بسیار بهتر از چگونگی تأثیر زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و نهادی بر روند کارآفرینی شده است (Xu and Maas, 2019: 20). با این وجود، به اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی توجه کم و ناچیزی شده است (Polbitsyn, 2019: 299; Aggarwal, 2013: 22). هر منطقه‌ای بر پایه شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی و موقعیت جغرافیایی خود، می‌تواند اکوسیستم کارآفرینی متفاوتی داشته باشد (Isenberg, 2011: 6). بدیهی است که اکوسیستم‌های کارآفرینی یکتا و منحصر به فرد هستند، زیرا نتیجه و برآیند تعاملات متقابل و پیچیده صدها عاملند که ریشه در نهادهایی شکل گرفته در طول تاریخ دارند؛ نهادهایی که برای مناطق مختلف، در کنار مزیت‌های رقابتی منحصر به فرد، مجموعه‌ای خاص از چالش‌ها به وجود می‌آورند (Isenberg, 2010: 42). مطمئناً ایجاد اکوسیستمی که کارآفرینی را تشویق کند شانس یا تصادف نیست و به تمهیداتی برنامه‌ریزی شده نیاز دارد (قمبرعلی و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۵) که بدون شناخت درست عوامل مؤثر در ایجاد فعالیت‌های کارآفرینی، امکان‌پذیر نخواهد بود (Roundy et al., 2017: 2). مطالعه عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی مناطق

روستایی، پیش‌نیاز تعیین مدل ایجاد و توسعه کارآفرینی روستایی است (Kalantaridis and Bika, ۱۵۷۶: ۲۰۰۶) و استفاده کورکورانه از الگوی توسعه کارآفرینانه یک منطقه و اعمال آن برای مناطق دیگر اثربخشی لازم را ندارد (Isenberg, 2010: 43).

استان کرمانشاه و در مرکز آن شهرستان کرمانشاه و روستاهای آن، علی‌رغم دارا بودن مزیت‌های چشم‌گیری (از جمله وجود منابع آبی فراوان، وجود مراتع غنی در دامنه‌های زاگرس برای فعالیت‌های دامپروری و زنبورداری، داشتن استعداد ویژه در زمینه آب و خاک زراعی برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی، هم‌مرزی با کشور عراق و سهولت در انجام فعالیت‌های صادرات و واردات، وجود استعدادهای تاریخی، طبیعی، فرهنگی برای توسعه گردشگری و ...) که باعث رونق اقتصاد و ایجاد اشتغال در یک منطقه می‌شود؛ متأسفانه از نظر نرخ بیکاری در اغلب سال‌ها در سه دهه گذشته، رتبه اول را دارا بوده است (گزارش تحلیل مهارتی نیروی کار مبتنی بر دینامیک اشتغال استان کرمانشاه، ۱۳۹۷). همچنین در آخرین پایش ملی محیط کسب و کار ایران (زمستان، ۱۳۹۸) شهرستان کرمانشاه جزء ضعیف‌ترین مناطق کشور است که نشان‌دهنده توجه کم و ناچیز به اکوسیستم‌های کارآفرینی این منطقه است. از طرفی برنامه‌های توسعه‌ای کنونی این شهرستان، با مشکلات عدیده‌ای مواجه است که پیامدهای آن ممکن است سبب افزایش بیکاری و توسعه نیافتگی منطقه، رشد نرخ فقر و افزایش شکاف درآمد سرانه (مرادی و جوان، ۱۳۹۷: ۲۲) و مهاجرت روستاییان به دنبال کار به شهرهای صنعتی همجوار شود که این ضعف تمهیداتی برنامه‌ریزی‌شده با دورنگری مناسب با رویکرد تقویت اکوسیستم را می‌طلبد. در این راستا، با توجه به اینکه روستاهای شهرستان کرمانشاه پتانسیل بالایی برای رشد و توسعه کارآفرینی دارند، باید با شناخت فرصت‌های بالقوه اکوسیستم کارآفرینی منطقه و استفاده بهینه از سرمایه‌های راکد و مغفول، امکاناتی را فراهم آورد تا زمینه‌ای کارآفرین پرور در روستاها ایجاد شود و کارآفرینی و خوداشتغالی رونق یابد. رشد کارآفرینی فرصت مناسبی برای ایجاد اشتغال روستاییان و رفع تبعات ناشی از بیکاری را فراهم می‌سازد. با شناسایی عوامل مؤثر بر اکوسیستم کارآفرینی روستایی این شهرستان و ارتباط بین این عوامل، می‌توان راهبردهایی مناسب برای ارتقاء اکوسیستم کارآفرینی این نواحی تدوین کرد و زمینه‌ساز توسعه پایدار روستایی شد. بنابراین سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که اکوسیستم کارآفرینی روستایی از چه مولفه‌هایی تشکیل شده است، این مؤلفه‌ها چگونه با هم در ارتباطند و در نهایت چه راهبردهایی را می‌توان برای بهبود آن ارائه کرد؟

(۲) مبانی نظری

امروزه توسعه روستایی بیشتر از همیشه وابسته به توسعه کارآفرینی است (Aggarwal, 2018: 4). مؤسسات و افرادی که از توسعه روستایی حمایت می‌کنند، اکنون کارآفرینی را به مثابه یک مداخله راهبردی می‌دانند که می‌تواند روند توسعه روستایی را تسریع بخشد (Lather et al., 2009: 126). محققان کارآفرینان روستایی را بزرگترین اهرم توسعه مناطق روستایی می‌دانند (Aggarwal, 2018: 5). کارآفرینی روستایی به معنای استفاده از فرآیند و روش‌های کارآفرینی برای بهره‌برداری از پتانسیل‌های

مناطق روستایی، با هدف رشد و توسعه است (Nwankwo and Okeke, 2017: 2). به بیانی دیگر، کارآفرینی روستایی، فرآیند شناسایی و بکارگیری فرصت‌های کسب و کار روستایی است (Aggarwal, 2013: 23). نهادهای متصدی توسعه، کارآفرینی روستایی را به‌عنوان یک پتانسیل اشتغال همگانی و رهبران سیاسی آن را به‌عنوان استراتژی کلیدی برای جلوگیری از ناآرامی‌های روستایی در نظر می‌گیرند، در حالی که کشاورزان آن را به‌عنوان یک ابزار برای بهبود درآمد از مزارع می‌بینند (Aggarwal, 2018: 6). کارآفرینی روستایی تمایل به تأمین نیازهای روستایی برای اشتغال، افزایش درآمد، توسعه روستایی، ساختن روستاها و جلوگیری از مهاجرت از روستا به شهر را دارد (Aggarwal, 2013: 23). کارآفرینی روستایی می‌تواند راهکاری مناسب در جهت کاهش بیکاری، افزایش بهره‌وری و ایجاد فرصت‌های شغلی، بهبود کیفیت زندگی افراد، خانواده‌ها و جوامع روستایی، حفظ یک اقتصاد و محیط زیست سالم و در نتیجه اشتغال و توسعه پایدار روستایی باشد (López et al., 2019: 2).

با توجه به ماهیت پویا و متغیر جوامع روستایی، ارائه تعریف واحد و یکسان از کارآفرینی روستایی بسیار دشوار است، اما با در نظر گرفتن معانی مختلف، می‌توان به سادگی کارآفرینی روستایی را به‌عنوان همه اشکال کارآفرینی در مناطق روستایی تعریف کرد (Kalantaridis and Bika, 2006: 1576). پاتو و تیشیرا^۱ (۲۰۱۶: ۶) فضاهای روستایی را نواحی و مناطقی تعریف می‌کنند، شامل حومه‌های طبیعی روستا، زمین‌های کشاورزی، روستاها، شهرهای کوچک، بخش‌ها و مناطق صنعتی روستایی که دربرگیرنده فعالیت‌های گسترده‌ای مانند کشاورزی، تجارت، خدمات و صنایع کوچک و متوسط می‌شوند.

کارآفرینان فرصت‌ها را در خلاء شناسایی یا توسعه نمی‌دهند. آن‌ها به یک جامعه پیچیده و به هم پیوسته از تأمین کنندگان منابع، مشتریان، نیروهای اجتماعی و فرهنگی و زیرساخت‌ها وابسته هستند (Lai and Vonortas, 2019: 3). ظهور و توسعه کارآفرینی روستایی، نه به‌صورت خود به خود، بلکه یک پدیده وابسته به متغیرهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و روانشناختی است که اغلب به‌عنوان شرایط حمایت‌کننده برای توسعه کسب‌وکارهای روستایی مطرح می‌شوند (Dc, 2008: 39). به عبارتی، فعالیت کارآفرینان در چارچوب نهادی اکوسیستم رخ می‌دهد، بنابراین تفاوت در کارایی فعالیت‌های کارآفرینان در مکان‌های مختلف نه تنها با تفاوت در مهارت‌ها و توانایی‌های کارآفرینان، بلکه با سازماندهی اکوسیستم کارآفرینی در مناطق مختلف روستایی نیز قابل تبیین است (Polbitsyn, 2019: 300). در دهه اخیر اصطلاح "اکوسیستم" در میان پژوهشگران و سیاست‌گذاران کارآفرینی رواج یافته است و مجموعه‌ای از ویژگی‌های مفهومی و تعاریف اکوسیستم‌های کارآفرینی را توسعه داده‌اند (Neumeyer et al., 2019: 464). در جدول ۱ تعدادی از تعاریف اکوسیستم کارآفرینی آمده است.

جدول ۱. تعاریف منتخب اکوسیستم کارآفرینی

تعریف	پژوهشگر (ان)
اکوسیستم کارآفرینی شامل مجموعه‌ای از عناصر فردی مانند رهبری، فرهنگ، بازار سرمایه و مشتریان است که از طریق روش‌های پیچیده با هم ترکیب شده‌اند. هر یک از این عناصر موجب کارآفرینی می‌شود، اما به تنهایی برای حفظ آن ناکافی است.	آیزنبرگ ^۱ (۲۰۱۰: ۴۳)
جامعه‌ای تعاملی که در یک منطقه جغرافیایی از بازیگران متنوع و وابسته (مثلاً کارآفرینان، مؤسسات و سازمان‌ها) و عوامل (مثلاً بازارها، چارچوب قانونی، تنظیم کننده حمایت، فرهنگ کارآفرینی) تشکیل شده‌اند و در طول زمان تکامل یافته‌اند و بازیگران و عوامل آن همسو با یکدیگر همکاری می‌کنند تا به ایجاد خلاقیت جدید دست یابند.	ووگل ^۲ (۲۰۱۳): (۴۴۶)
مجموعه‌ای از بازیگران کارآفرینی متصل (بالقوه و بالفعل)، سازمان‌های کارآفرینی (به‌عنوان مثال شرکت‌ها، سرمایه‌گذاران، فرشتگان کسب و کار، بانک‌ها)، مؤسسات (دانشگاه‌ها، سازمان‌های بخش دولتی، مؤسسات مالی) و فرایندهای کارآفرینی (به‌عنوان مثال، نرخ زایش کسب و کار، تعداد شرکت‌های با رشد بالا، تعداد کارآفرینان سریالی، میزان ذهنی فروش درون شرکت‌ها و سطوح جاه طلبی کارآفرینی) که به طور رسمی و غیر رسمی در یک محیط کارآفرینی محلی به هم می‌پیوسته‌اند.	مایسون و براون ^۳ (۲۰۱۴: ۸۱)
اکوسیستم کارآفرینی مجموعه‌ای از بازیگران و عوامل وابسته به هم هستند، به گونه‌ای که آن‌ها کارآفرینی مولد را در یک قلمرو خاص امکان پذیر می‌کنند.	استام و اشپیگل ^۴ (۲۰۱۶: ۱)
اکوسیستم کارآفرینی شامل تمام فعالیت‌ها، فرایندها، بازیگران کلیدی و همه چیزهایی است که ممکن است بر توسعه کارآفرینی تأثیر بگذارد.	خطاب و مگلی ^۵ (۲۰۱۷: ۸۱)
یک اکوسیستم کارآفرینی یک جامعه خود سازمان یافته، تطبیقی، از لحاظ جغرافیایی محدود و تشکیل شده از عوامل پیچیده است که در سطوح چندگانه و تجمعی فعالیت می‌کنند، که برهم کنش‌های غیر خطی آن‌ها به الگوی فعالیت‌هایی منتهی می‌شود که از طریق آن‌ها سرمایه‌گذاری‌های جدید شکل می‌گیرد و با گذشت زمان حل می‌شود.	راندی و همکاران ^۶ (۲۰۱۸: ۵)
یک اکوسیستم کارآفرینی، مجموعه‌ای از سیستم‌ها، شبکه‌ها، روابط و نهادها است که قوانین مختلفی را تعریف، شکل، هدایت و اجرا می‌کنند و افراد متعهد را درگیر ایجاد و رشد کسب و کار جدید می‌کنند.	بهاوی و زهرا ^۷ (۲۰۱۹: ۴۳۸)

با توجه به اینکه هیچ توافقی در مورد تعریف اکوسیستم‌های کارآفرینی وجود ندارد که مجموعه‌ای از اهداف، مقیاس تحلیل، ویژگی‌ها، بازیگران یا فرآیندها یکپارچه‌ای را ارائه دهد و تعاریف متعدد ممکن است در مورد ترکیب دقیق عناصری که اکوسیستم کارآفرینی را تشکیل می‌دهند، موجب سردرگمی شود

^۱ Isenberg^۲ Vogel^۳ Mason and Brown^۴ Stam and Spigel^۵ Khattab and Al-Magli^۶ Roundy et al.^۷ Bhawe and Zahra

(Spigel and Harrison, 2018: 153)، در این پژوهش، تعریف آدریش و بلیتسکی^۱ (۲۰۱۷: ۱۰۳۱)، برای تعریف اکوسیستم کارآفرینی روستایی مبنا قرار گرفته است:

"ما سیستم‌های کارآفرینی (اکثراً اکوسیستم‌ها) را به‌عنوان نهادها، سازمان‌ها و سایر عوامل سیستمیک که بر شناسایی و تجاری‌سازی فرصت‌های کارآفرینی تأثیرگذار و تأثیرپذیرند، تعریف می‌کنیم. سیستم‌های کارآفرینی از لحاظ جغرافیایی محدود هستند، مانند آستین، تگزاس، کمبریج و آکسفورد در انگلستان، منطقه بوستون در ماساچوست و آلتو در فنلاند به‌عنوان نمونه‌ای از شهرهای با اکوسیستم‌های کارآفرینی پررونق هستند. در واقع، مقررات، نهادها، هنجارها، زیرساخت‌ها، امکانات شهری، دسترسی به امور مالی و تقاضا که ایده‌ها و دانش جدیدی در آن قرار دارد، به طور عمده بین مناطق مختلف و شهرها متفاوت است ..."

تعریف آدریش و بلیتسکی (۲۰۱۷: ۱۰۳۱) مفهوم‌سازی مفیدی است که با در نظر گرفتن اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی شامل تمام اشکال و مراحل کسب و کارها، از راه‌اندازی تا بازسازی استراتژیک آن‌ها، که بر اساس مکان استوار است و مهمتر از همه، روند کارآفرینی از شناسایی تا بهره‌برداری از فرصت‌ها را در نظر می‌گیرد (Miles and Morrison, 2018: 1).

در بررسی پیشینه، به چند مورد از تحقیقاتی که قرابت موضوعی و مفهومی - نظری با پژوهش حاضر دارند اشاره می‌شود:

جدول ۲. پیشینه پژوهش

محدوده موضوعی	پژوهشگر (ان)	نتایج پژوهش
مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی	صادقو و همکاران (۱۳۹۶)	مؤلفه‌های تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی روستایی: ابعاد اقتصادی، ابعاد محیطی، ظرفیت‌های فردی، ابعاد زیرساختی، ابعاد اجتماعی - فرهنگی و نهادی
	حسینی‌نیا و فلاحی (۱۳۹۶)	مؤلفه‌های تأثیرگذار بر توسعه کارآفرینی روستایی: عوامل فرهنگی - اجتماعی، عوامل زیرساختی، عوامل قانونی، عوامل فردی، عوامل طبیعی، عوامل بوم‌شناختی، عوامل آموزشی، عوامل نهادی، عوامل سیاسی و اقتصادی
	آیزنبرگ (۲۰۱۱)	مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی: سیاست، مالی، فرهنگ، حمایت، سرمایه انسانی و بازار
	انجمن جهانی اقتصاد ^۲ (۲۰۱۳)	مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی: بازارهای قابل دسترس، سرمایه انسانی، تأمین مالی، سیستم پشتیبانی، چارچوب‌های قانونی و زیرساخت، آموزش و پرورش، دانشگاه‌های بزرگ و حمایت فرهنگی
	اشپیگل ^۳ (۲۰۱۵)	مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی: ویژگی‌های فرهنگی (فرهنگ حمایتی و تاریخچه کارآفرینی)، ویژگی‌های اجتماعی (استعداد کار، سرمایه مالی، شبکه، مربیان و مدل‌های نقش) و ویژگی‌های مادی (سیاست‌ها و حکومت، دانشگاه‌ها، خدمات پشتیبانی، زیرساخت‌های فیزیکی، بازارهای باز).

^۱ Audretsch and Belitski

^۲ World Economic Forum

^۳ Spigel

محدوده موضوعی	پژوهشگر (ان)	نتایج پژوهش
روابط بین مؤلفه‌های تشکیل دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی	مونوز ^۱ (۲۰۱۷)	مؤلفه‌های تشکیل دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی: مؤسسات و حکومت، پشتیبانی و تأمین مالی، سرمایه روستایی، زیرساخت اجتماعی برای کارآفرینی، جامعه شناسی اجتماعی و شبکه‌های کسب و کار، دارایی‌های محلی، بازارها و ساختارهای تجاری
	مایلز و موریسون ^۲ (۲۰۱۸)	مؤلفه‌های تشکیل دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی: شرایط چارچوب (سرمایه‌های طبیعی، مؤسسات و حکومت، فرهنگ، تقاضا، زیرساخت‌ها)
	فراهانی و همکاران (۱۳۹۳)	اثرگذارترین عامل بر توسعه کارآفرینی و اشتغال در محدوده مورد مطالعه (دهستان جابرانصار در شهرستان آبدانان) متعلق به عامل زیرساختی و اجتماعی بود که به تنهایی ۱۷/۶۰ درصد از کل واریانس را تبیین نموده است. عامل‌های بعدی به ترتیب شامل عامل اقتصادی، دانش و آگاهی، اعتماد به نفس، خلاقیت فردی، نوآوری و خلاقیت، زیرساخت فیزیکی و دسترسی به تسهیلات اقتصادی بود.
	شیهکی تاش و همکاران (۱۳۹۶)	از بین عوامل مؤثر بر کارآفرینی غیرکشاورزی در ارتقاء کیفیت زندگی روستائیان، شاخص سرمایه‌های اجتماعی بیشترین تأثیر؛ و از میان عوامل اقتصادی، کیفیت اشتغال بیشترین تأثیر؛ و همچنین از بین عوامل محیطی کارآفرینی غیرکشاورزی در ارتقاء کیفیت زندگی روستائیان شاخص کیفیت مسکن بیشترین تأثیر؛ و از بین عوامل اجتماعی، اقتصادی و محیطی مؤثر بر کارآفرینی غیرکشاورزی عوامل اجتماعی با بیشترین تأثیر را در ارتقاء کیفیت زندگی روستائیان دارد.
	صادق‌لو و همکاران (۱۳۹۶)	بعد اقتصادی، فردی، محیطی، اجتماعی - فرهنگی و نهادی و زیرساختی تأثیر بسیار بالا و مثبتی در ایجاد و توسعه ظرفیت‌های کارآفرینی داشته است.
	غلامی و محمدزاده‌لاریجانی (۱۳۹۶)	نتایج این پژوهش نشان داد که زیراکوسیستم‌های زیرساخت‌های تجاری و قانونی و برنامه‌های دولت برای کارآفرینی به ترتیب با ۰/۹۱ و ۰/۷۵ بیشترین و زیراکوسیستم‌های هنجارهای اجتماعی با ۰/۴۳ کمترین تأثیر را در عملکرد نامطلوب اکوسیستم کارآفرینی روستایی در استان آذربایجان غربی دارد.
	عنابستانی و حسینی‌کهنوج (۱۳۹۷)	نتایج تحلیل پیشران‌ها نشان داد: متغیرهای نوسانات کم قیمت محصولات کشاورزی، تخصیص یارانه به سرمایه‌گذاران و حمایت از کارآفرینان، همراهی سازمان امور مالیاتی برای کاهش تعرفه مالیات، کاهش هزینه‌های تولیدی اعضاء و توسعه زنجیره‌های تأمین محصولات و فرآورده‌های گوناگون کشاورزی به ترتیب دارای بیشترین میزان تأثیر گذاری نسبت به سایر متغیرها می‌باشند. همچنین، متغیرهای نوسانات کم محصولات کشاورزی، تخصیص یارانه به سرمایه‌گذاران و حمایت از کارآفرینان، همراهی سازمان امور مالیاتی برای کاهش تعرفه مالیات کاهش هزینه‌های تولیدی اعضاء و توسعه زنجیره‌های تأمین محصولات و فرآورده‌های گوناگون کشاورزی به ترتیب دارای بیشترین میزان تأثیرپذیری از دیگر متغیرها بوده است.
	اگرآول ^۳ (۲۰۱۸)	مهم‌ترین فاکتورهای تأثیرگذار برای توسعه اکوسیستمی کارآفرینی مناطق روستایی هند را سه مورد بیان کردند: (۱) آموزش و پرورش به ویژه در زمینه توسعه مهارت‌های کارآفرینی مردم روستایی، (۲) تأمین مالی تلاش‌های کارآفرینی مردم روستایی به شکل شرکت‌های کوچک و روستایی و (۳) تقویت شبکه بین کارآفرینان بالقوه و هم‌تایان با تجربه آن‌ها. همچنین او بیان کرد که دولت می‌تواند نقش مهمی در کمک به این شرایط ایفا کند.
	فریتاس و کیتسون ^۱	اقدامات دولت‌های محلی و درک کارآفرینان از کمبود یا فراوانی منابع کلیدی بیشترین تأثیر را بر

^۱ Monoz^۲ Miles and Morrison^۳ Aggarwal

محدوده موضوعی	پژوهشگر (ان)	نتایج پژوهش
	(۲۰۱۸)	توسعه اکوسیستم کارآفرینی در مناطق دورافتاده ایفا می‌کند.

با بررسی مبانی نظری، تعاریف اکوسیستم کارآفرینی و پیشینه پژوهش، می‌توان دریافت که برای ارائه راهبردهایی برای توسعه و تقویت هر اکوسیستم کارآفرینی (روستایی) باید به بررسی دو موضوع مهم پرداخت: ۱- شناخت مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی و ۲- شناخت روابط بین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده. در پژوهش حاضر، با تحلیل و ترکیب دو موضوع فوق، سعی شد مهم‌ترین راهبردهای توسعه و تقویت اکوسیستم کارآفرینی نواحی روستایی در شهرستان کرمانشاه ارائه شود.

۳) روش تحقیق

رویکرد حاکم بر پژوهش، آمیخته (ترکیبی) با بهره‌گیری از طرح آشیانه‌ای (نهفته) بود که در بخش کیفی از رهیافت نظام‌مند روش نظریه بنیانی و در بخش کمی از روش پیمایشی بهره گرفته شد. در پژوهش حاضر، هدف از به‌کارگیری تئوری بنیانی فقط به‌عنوان یک روش تحقیق که به ارائه یک نظریه منجر شود مطرح نبود، بلکه به‌کارگیری این روش به‌منظور تحلیل، کدگذاری و دسته‌بندی داده‌های مرتبط با پدیده اصلی نیز مطرح بود. همچنین برای دستیابی به اطلاعات موردنیاز در بخش کیفی، از ابزار مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته^۱ بهره گرفته شد. به‌منظور نمونه‌گیری، در بخش کیفی با روش‌های نمونه‌گیری نظری و گلوله‌برفی با ۱۷ نفر (تا رسیدن به اشباع نظری)^۲ مصاحبه به عمل آمد (جدول ۳). بر اساس رهیافت نظام‌مند^۳ نظریه بنیانی، روند تجزیه و تحلیل حاصل از پژوهش، هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها در سه مرحله انجام گرفت: کدگذاری باز^۴، کدگذاری محوری^۵، کدگذاری انتخابی^۶. در مرحله کدگذاری باز، با مراجعه به کدهای اولیه استخراج‌شده از مصاحبه‌ها (کدگذاری نکات کلیدی)، کدهایی که به موضوعی مشترک اشاره داشتند، گروه‌بندی شدند و مفاهیم را ساختند و از مقایسه و طبقه‌بندی آن‌ها نیز مقوله‌ها تعیین شدند. در مرحله کدگذاری محوری، به‌منظور مرتبط کردن مقوله‌های اصلی به مقوله‌های فرعی، از الگوی پارادایمی استفاده شد تا شرایط علی، پدیده محوری، عوامل زمینه‌ای، متغیرهای مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها که اجزای کدگذاری محوری هستند، مشخص شوند. پس از کدگذاری محوری، از طریق کدگذاری انتخابی و بر اساس الگوی ارتباط شناسایی‌شده بین مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها در کدگذاری باز و محوری، مقوله‌ها به هم مرتبط شدند و نظام نظری مربوط ارائه

^۱ Freitas and Kitson

^۲ Semi-Structured

^۳ Theoretical Saturation

^۴ The Systematic Design

^۵ Open Coding

^۶ Axial Coding

^۷ Selective Coding

جدول ۳. مشخصات مشارکت‌کنندگان در بخش کیفی پژوهش

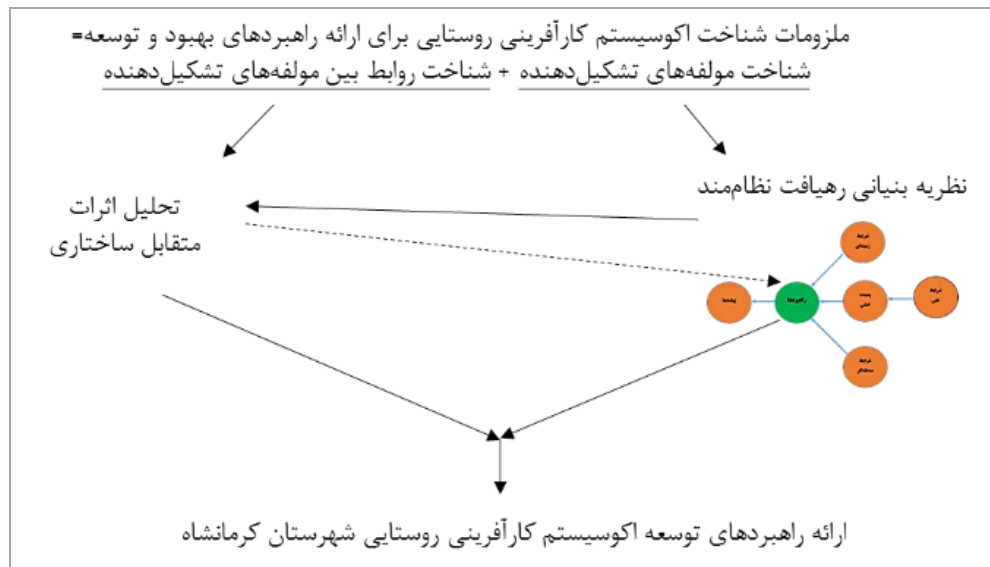
تعداد نمونه	جامعه
۴ نفر	متخصصین حوزه‌های کشاورزی و توسعه روستایی، کارآفرینی، جغرافیا
۲ نفر	کارشناسان سازمان جهاد کشاورزی، سازمان نظام‌مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی
۲ نفر	کارشناسان سازمان تعاون روستایی
۱ نفر	کارشناسان پارک علم و فناوری
۳ نفر	کارشناسان بخش‌داری‌ها
۱ نفر	مسئول برنامه‌های محرومیت‌زدایی روستایی حوزه مقاومت بسیج
۴ نفر	کارآفرین روستایی
۱۷	جمع

در بخش دوم جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها (فاز کمی پژوهش)، از یافته‌های حاصل از بخش اول، پرسشنامه‌ای شامل ماتریس اثرات متقابل برای سنجش رابطه مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه ساخته شد که به صورت هدفمند از خبرگان برای پرکردن آن استفاده شد. با توجه به تخصصی بودن موضوع و روش، ۶۳ پرسشنامه از خبرگان جمع‌آوری شد. روش مورد استفاده در این بخش از پژوهش (کمی) روش تحلیل ساختاری با استفاده از ماتریس اثرات متقابل است. روش تحلیل ساختاری ابزاری است برای پیوند عقاید و تفکرات که از طریق ماتریس ارتباط تمامی متغیرهای سیستم، به توصیف و شناسایی سیستم می‌پردازد. توانایی این مدل در شناسایی روابط بین متغیرها و در نهایت شناسایی اولویت‌ها و متغیرهای کلیدی مؤثر در تکامل سیستم است. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها به وسیله نرم‌افزار Micmac تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مؤلفه‌ها بررسی شد. با توجه به ماهیت پژوهش، جامعه آماری بخش کمی پژوهش نیز می‌بایست از بین افرادی انتخاب می‌شد که دارای اطلاعات کافی در حوزه کارآفرینی و توسعه روستایی شهرستان کرمانشاه بوده و یا تجربه کافی را در این خصوص داشته باشند. به همین دلیل، جامعه آماری این بخش از پژوهش، کلیه متخصصان و صاحب‌نظران کارآفرینی و توسعه روستایی شهرستان کرمانشاه را در بر می‌گیرد. به منظور نمونه‌گیری در بخش کمی، به دلیل در دسترس نبودن تمام جامعه آماری، از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شد. در جدول زیر، مشخصات نمونه در بخش کمی پژوهش آمده است.

جدول ۴. مشخصات نمونه در بخش کمی پژوهش

متغیر	بعد	فراوانی	درصد	متغیر	بعد	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۵۰	۷۹/۳	تخصص	کارآفرینی	۳۰	۴۷/۶
	زن	۱۳	۲۰/۷		توسعه روستایی	۳۳	۵۲/۴
تحصیلات	کارشناسی ارشد	۴۲	۶۶/۷	سن	زیر ۳۵ سال	۱۸	۲۸/۶
	دکتری	۲۱	۳۳/۳		بالای ۳۵ سال	۴۵	۷۱/۴

به صورت خلاصه، در پژوهش حاضر، سعی شد با رویکرد نظام‌مند روش نظریه بنیانی، تمام ابعاد و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه شناسایی شود و با روش تحلیل اثرات متقابل ساختاری به شناسایی روابط بین متغیرها و درنهایت شناسایی متغیرهای کلیدی مؤثر در تکامل اکوسیستم پرداخته شد. سپس با توجه به راهبردهای به‌دست‌آمده از مدل پارادایمی نظریه بنیانی و بررسی وضعیت و موقعیت مؤلفه‌ها در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری، مهم‌ترین راهبردهای بهبود و توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی ارائه شود (شکل ۱). از لحاظ روش‌شناسی، مطالعه مشابهی با در نظر گرفتن همزمان موضوعات فوق و ترکیب روش‌های مذکور در تحقیقات داخلی و خارجی یافت نشد.

شکل ۱. مسیر پژوهش

همچنین، در ذیل مهم‌ترین بخش‌های روش‌شناسی پژوهش حاضر به‌صورت مجزا (راهبرد، روش‌های گردآوری داده‌ها و نمونه‌گیری، حجم نمونه، اعتبار و اعتماد شاخص‌ها و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها) مورد بررسی قرار گرفته شده است:

جدول ۵. خلاصه روش پژوهش (راهبرد، روش‌های گردآوری داده‌ها و نمونه‌گیری، حجم نمونه)

حجم نمونه		روش نمونه‌گیری		روش گردآوری داده		راهبرد	
کمی	کیفی	کمی	کیفی	کمی	کیفی	کمی	کیفی
۶۳	۱۷	در دسترس	نظری گلوله برفی	پرسش‌نامه ماتریس اثرات متقابل	مصاحبه عمیق نیمه ساختارمند	پیمایش (روش تحلیل ساختاری)	نظریه بنیانی رهیافت نظام‌مند

جدول ۶. خلاصه روش پژوهش (اعتبار و اعتماد شاخص‌ها و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها)

تجزیه و تحلیل داده‌ها		اعتماد شاخص‌ها		اعتبار شاخص‌ها	
کمی	کیفی	کمی	کیفی	کمی	کیفی
تحلیل اثرات متقابل ساختاری	کدگذاری	دو دور چرخش (تأثیرگذاری ۱۰۰٪) تأثیرپذیری (۹۳٪)	کدگذاری مجدد (۷۲٪)	صوری	درگیری طولانی مدت با موضوع انتخاب مشارکت کنندگان مناسب جمع‌آوری و تحلیل هم‌زمان داده‌ها بازنگری مشارکت کنندگان

شهرستان کرمانشاه در استان کرمانشاه، با مرکزیت شهر کرمانشاه قرار دارد. شهرستان کرمانشاه بین ۴۷ درجه و ۴ دقیقه تا ۴۷ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی و ۳۴ درجه و ۱۶ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۳۳ دقیقه عرض شمالی قرار دارد که از شمال با استان کردستان و شهرستان روانسر؛ از غرب با شهرستان دالاهو و اسلام‌آباد غرب از جنوب با استان ایلام از شرق با شهرستان صحنه و هرسین و از شمال شرق هم با سنقر و کلیایی هم‌جوار است. ارتفاع متوسط این شهرستان ۱۴۱۰ متر از سطح دریا است و دارای ۵ بخش به نام‌های مرکزی، فیروزآباد، کوزران و ماهیدشت و بیلوار و ۱۳ دهستان و ۸۱۵ روستا بوده و جمعیت آن در سال ۱۳۹۵، برابر با ۱'۰۸۳'۸۳۳ نفر بوده است.

جدول ۷. تقسیمات کشوری شهرستان کرمانشاه

بخش	مرکز بخش	تعداد دهستان‌ها	تعداد روستاها	جمعیت
مرکزی	کرمانشاه	۶ دهستان	۳۲۸ روستا	۹۴۶۶۵۱ نفر
فیروزآباد	هلشی	۳ دهستان	۲۰۴ روستا	۲۶۶۷۵ نفر
کوزران	کوزران	۲ دهستان	۹۸ روستا	۱۵۱۷۵ نفر
ماهیدشت	ماهیدشت	۲ دهستان	۱۱۸ روستا	۲۱۵۶۹ نفر
بیلوار	قلعه	۲ دهستان	۴۸ روستا	۱۸۶۰۵ نفر

(۴) یافته‌های تحقیق

تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، مستندات و داده‌های به‌دست‌آمده از پرسشنامه در دو بخش کیفی و کمی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. برای این مهم در گام اول به تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از ۱۷ مصاحبه صورت پذیرفته با نخبگان حوزه‌های کارآفرینی و توسعه روستایی پرداخته شد. به کمک روش‌شناسی نظریه بنیانی و تحلیل یادداشت‌های حاصل از مصاحبه‌های عمیق، نتایج کدگذاری سه‌گانه تشریح شد و مدل مفهومی اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه شامل مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن توسعه داده شد. در گام دوم مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه مستخرج از مرحله کیفی در بین نخبگان مصاحبه شده و سایر نخبگان مرتبط مورد ارزیابی قرار گرفته تا ارتباط بین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی مشخص شود.

یافته‌های بخش کیفی پژوهش

در ادامه به بررسی و تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده در فاز کیفی پژوهش پرداخته شده است. برای این مهم، ابتدا کدگذاری باز و محوری داده‌ها به تفکیک عناصر مدل پارادایمی آورده شده است و پس از آن کدگذاری گزینشی به انجام رسیده است. نتایج کدگذاری باز و کدگذاری محوری به صورت زیر مشخص شده‌اند:

جدول ۸. اجزای مدل پارادایمی (کدگذاری باز و کدگذاری محوری)

اجزای مدل	مقوله‌ها	مفاهیم	کدهای اولیه
شرایط علی	افراد مستعد کارآفرینی	افراد با ویژگی‌های روان‌شناختی کارآفرینانه	بینش و نگرش کارآفرینانه؛ چالش‌طلبی؛ ریسک‌پذیری و عدم ترس از شکست؛ موفقیت‌طلبی؛ استقلال‌طلبی؛ کمال‌گرایی؛ هوشیاری کارآفرینانه؛ خودکارآمدی؛ اشتیاق کارآفرینانه؛ برخورداری از اراده و پشتکار بالا در افراد؛ باور به بهتر بودن مسیر شغلی کارآفرینی؛ خلاقیت و نوآوری؛ انتقادپذیری؛ داشتن روحیه انجام کار گروهی؛ تغییرپذیری افراد
		افراد با دانش و قابلیت‌های کارآفرینانه	تحصیلات، تجربه و دانش کارآفرینی؛ مهارت‌های کسب‌وکار و کارآفرینی؛ تشخیص و بهره‌برداری از منابع و فرصت‌ها؛ توانایی مدیریت و تعامل با محیط؛ توانایی استفاده از اینترنت؛ آگاهی از وضعیت اقتصادی بازار؛ توانایی بازاریابی محصولات تولیدی؛ آگاهی از روش‌ها و دانش به‌روز؛ توانایی استفاده از ابزار، تجهیزات، فناوری و روش‌های جدید؛ توانایی بازاریابی مناسب محصولات تولیدی
پدیده اصلی	اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه	مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده	افراد مستعد کارآفرینی؛ سرمایه‌های طبیعی؛ ویژگی‌های جمعیت‌شناختی؛ عوامل فرهنگی؛ سرمایه اجتماعی؛ زیرساخت‌ها؛ بازار؛ سرمایه مالی؛ شبکه‌های اجتماعی؛ رهبران محلی؛ نهادهای پشتیبان کارآفرینی روستایی؛ قوانین و سیاست‌های مرتبط با کارآفرینی روستایی؛ نظام آموزشی
		ارتباط بین مؤلفه‌ها	تأثیرگذاری مؤلفه‌ها بر هم؛ تأثیرپذیری مؤلفه‌ها از هم
شرایط زمینه‌ای	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	نرخ جمعیت نیروی کار روستایی	تعداد افراد خانواده‌های روستایی؛ سن غالب مردم روستا؛ تعداد افراد بیکار در روستا؛ نیروی کار مهاجر
		شغل غالب مردم روستا	کشاورزی؛ دام‌پروری؛ صنایع دستی
		نرخ سواد	تحصیلات روستاییان
	سرمایه‌های طبیعی	شرایط آب و هوایی	آب‌وهوای مساعد
		دسترسی به منابع آب	بارندگی؛ چشمه‌ها؛ قنات‌ها؛ چاه‌های آب؛ رودخانه
		دسترسی به مراتع طبیعی و زمین‌های کشاورزی	خاک حاصلخیز؛ اندازه قطعات زمین‌های کشاورزی؛ مراتع طبیعی
		موقعیت جغرافیایی	فاصله از شهر؛ فاصله از روستاهای دیگر
	عوامل فرهنگی	داستان‌های موفقیت	والدین کارآفرین؛ موفقیت کارآفرینان روستایی؛ شهرت سایر کارآفرینان
		هنجارهای فرهنگی	پذیرش ریسک‌های کارآفرینانه از سوی فرهنگ جامعه؛ خلاقیت و نوآوری جمعی از سوی فرهنگ جامعه؛ تأکید فرهنگ جامعه به مسئولیت‌پذیری فردی؛ احترام به سرمایه‌گذاران؛ نگرش کارآفرینانه روستاییان؛ ترجیح اشتغال شخصی؛ هویت اجتماعی و سنت‌ها و ریشه‌های محلی؛ فرهنگ تحقیق و توسعه؛ منزلت اجتماعی کارآفرینان در جامعه؛ روحیه مشارکتی در روستاییان؛ خودکارآمدی جمعی؛ تربیت کارآفرینانه

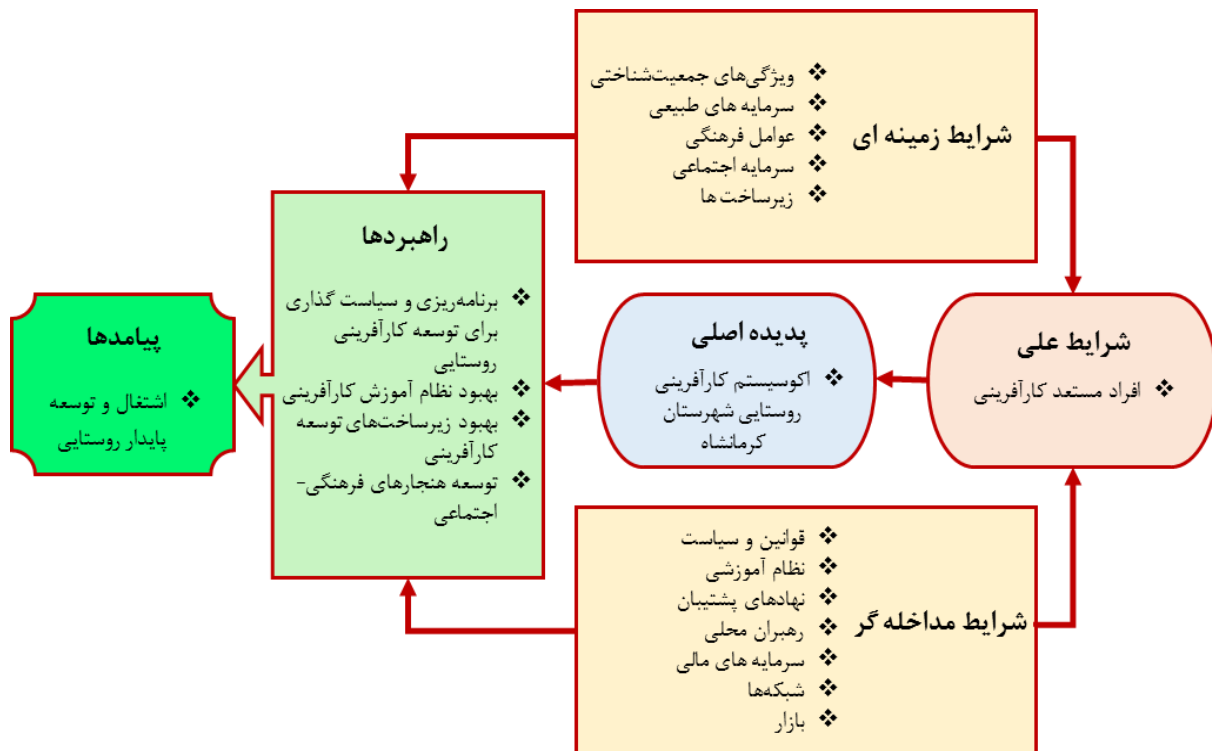
اجزای مدل	مقوله‌ها	مفاهیم	کدهای اولیه	
	سرمایه اجتماعی	مشارکت اجتماعی	فرزندان در دوران کودکی آنان؛ نگرش مثبت جامعه محلی به کسب و کار	
		اعتماد اجتماعی	شرکت فعالانه روستاییان در تمامی ابعاد زندگی؛ شبکه‌های مشارکت مدنی	
		انسجام اجتماعی	صداقت افراد روستا؛ انصاف افراد روستا؛ وفای به عهد افراد روستا؛ پایبندی به تعهدات	
	زیرساخت‌ها	دسترسی به زیرساخت‌های عمومی	توافق جمعی میان اعضاء روستا؛ کمک به یکدیگر به هنگام گرفتاری‌ها	
		دسترسی به فناوری اطلاعات و ارتباطات و رسانه‌های ارتباط جمعی	آب آشامیدنی؛ برق؛ گاز؛ انرژی؛ جاده آسفالت؛ پل؛ انبار، سردخانه و سیلو	
		پوشش خدمات بیمه‌ای	اینترنت؛ تلفن؛ تلویزیون؛ رادیو؛ شبکه‌های مجازی	
		مالکیت معنوی	بیمه محصولات تولیدی روستاییان؛ بیمه کارآفرینان	
	شرایط مداخله‌گر	سیاست‌های مرتبط با کارآفرینی روستایی	قوانین و سیاست‌های مرتبط با شروع و راه‌اندازی کسب و کارهای روستایی	سازوکارهای مالکیت معنوی و ثبت اختراع؛ وضعیت مالکیت اراضی و دسترسی به اسناد ملکی
			قوانین و سیاست‌های مرتبط با اداره کسب و کارهای روستایی	قواعد ثبت شرکت و تشریفات اداری برای کارآفرینان روستایی؛ مقررات تولید و سرمایه‌گذاری؛ چارچوب‌های حقوقی و قضایی؛ قوانین ضد انحصار
		نظام آموزشی	آموزش و پرورش (مدارس)	قوانین و سیاست‌های مالیاتی کسب و کارهای روستایی؛ قوانین ورود به بازار (مجوزها و...)
آموزش دانشگاهی			قواعد ورشکستگی کارآفرینان روستایی؛ محدودیت‌های تجاری و تعرفه‌ها؛ قوانین و سیاست‌های سازگار با محیط زیست؛ قواعد تجارت جهانی، صادرات و واردات محصولات تولیدی روستاییان؛ سیاست بانکی و پولی؛ امنیت عمومی	
آموزش‌های نهادهای پشتیبان			مدارس؛ هنرستان‌ها	
نهادهای پشتیبان کارآفرینی روستایی		نهادهای حرفه‌ای حامی کارآفرینی	دانشکده‌های کارآفرینی؛ دانشکده‌های کشاورزی	
		نهادهای دولتی حامی کارآفرینی روستایی	مشاوره و آموزش توسط مروچین جهاد کشاورزی؛ دوره‌های آموزشی فنی و حرفه‌ای؛ دوره‌های آموزشی حوزه‌های بسیج (باهداف محرومیت‌زدایی)	
سرمایه‌های مالی		رهبران محلی	شرکت‌های دانش‌بنیان؛ پارک علم و فناوری؛ مراکز رشد؛ شتاب‌دهنده‌ها؛ مراکز مشاوره؛ بخش خصوصی؛ رویدادهای کارآفرینی	
		سرمایه‌های شخصی (فردی)	بخشداری؛ وزارت جهاد کشاورزی؛ سازمان تعاون روستایی؛ شرکت‌های تعاونی روستایی؛ سازمان توسعه روستایی؛ صندوق کارآفرینی امید؛ حوزه‌های مقاومت بسیج؛ فنی و حرفه‌ای	
		سرمایه‌های استقراری	ریش سفیدان روستا؛ کدخدا؛ دهیار؛ شوراها؛ رهبران مذهبی	
شبکه‌ها	سرمایه‌گذاران فرشته	پس‌اندازهای شخصی کارآفرین روستایی؛ پشتوانه مالی خانوادگی		
	سرمایه‌گذاران فرشته	وام‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت از بانک؛ کمک‌های مالی دوستان و آشنایان؛ صندوق‌های ضمانت سرمایه‌گذاری		
بازار	شبکه‌های شخصی کارآفرینان	فرشتگان سرمایه‌گذار؛ افراد سرمایه‌گذار خیر؛ سرمایه‌گذاری شرکت‌های خصوصی		
	میزان تقاضا برای تولیدات روستاییان	ارتباط کارآفرینان روستایی با دیگر کارآفرینان؛ ارتباط کارآفرینان روستایی با نهادهای حامی کارآفرینی؛ ارتباط کارآفرینان روستایی با سیاست‌گذاران روستایی		
			مشتریان کلیدی برای محصولات تولیدی کارآفرینان روستایی؛ تعداد دلان و واسطه‌ها؛ ثبات قیمتی محصولات؛ تغییرات تقاضا برای محصولات کارآفرینان روستایی	

اجزای مدل	مقوله‌ها	مفاهیم	کدهای اولیه
		سهولت ورود به بازار	محدودیت‌ها و موانع ورود به بازار برای کارآفرینان؛ انحصاری بودن بازار؛ میزان دولتی بودن اقتصاد
		سهولت دسترسی به کانال‌های تأمین و توزیع	دسترسی به تأمین‌کنندگان منابع؛ دسترسی به توزیع‌کنندگان منابع
راهنم‌ها	برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری برای توسعه کارآفرینی روستایی	بهبود قوانین و سیاست‌های حامی کارآفرینی روستایی	اصلاح قوانین اقتصادی و مالیاتی برای کسب‌وکارهای روستایی؛ اصلاح قوانین و مقررات دست و پاگیر مانع کارآفرینی؛ ثبات قوانین دولتی در ارتباط با کسب‌وکارهای جدید روستایی؛ تداوم نام‌گذاری حمایتی سال توسط رهبر کشور (برای مثال: سال رونق تولید)؛ اعطای مشوق‌های دولتی به کسب‌وکارهای روستایی؛ تسهیل ورود کارآفرینان روستایی به بازار؛ خرید تضمینی محصولات تولیدی کارآفرینان روستایی؛ استمرار حرکت دولت در تأمین زیرساخت‌ها
		سیاست‌گذاری منطقه‌ای	سیاست‌گذاری بر اساس ظرفیت‌های محیطی روستا؛ برنامه‌ریزی بر اساس استعدادها و ظرفیت‌های جوانان روستایی؛ سیاست‌گذاری بر مبنای بهبود مستمر و تدریجی و نه بر اساس بهبود انقلابی؛ عدم تقلید کورکورانه از سیاست‌گذاری‌های مناطق دیگر؛ سیاست‌گذاری بر اساس روابط بین مولفه‌های اکوسیستم کارآفرینی برای دستیابی به هم‌افزایی؛ سیاست‌گذاری رویکرد ترکیبی (بالا به پایین و پایین به بالا)؛ اولویت‌بندی در تخصیص منابع برای ایجاد زیرساخت‌های کارآفرینی؛ فراهم نمودن زمینه حضور فارغ‌التحصیلان کارآفرینی در روستاها؛ حمایت از مقامات محلی و منطقه‌ای حامی کارآفرینی (دهیاران، شوراها و ...)؛ تأمین امنیت منطقه
		استفاده از ظرفیت‌های مشارکتی مردم روستا	تأسیس سازمان‌های مردم‌نهاد حامی کارآفرینان روستایی؛ تشکیل اتحادیه‌ها و تعاونی‌های حامی کارآفرینان روستایی؛ تشویق مشارکت در شناسایی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در روستا
		تقویت همکاری و هماهنگی بین‌نهادی	هماهنگی میان نهادها و سازمان‌های متولی توسعه کارآفرینی روستایی؛ مشارکت مسئولان نهادها با رهبران محلی روستا؛ ارتقای همکاری‌های میان‌بخشی در راستای همکاری با تشکل‌های غیردولتی
		تقویت خدمات نظام‌های حامی کارآفرینی روستایی	تقویت حمایت‌دهی و شوراها از کارآفرینان روستایی؛ حضور مستمر مروجان برای ترویج کسب‌وکارهای جدید روستایی؛ ارائه حمایت و مشاوره به کارآفرینان در مراحل پیش‌شروع، راه‌اندازی و مراحل اولیه بعد از راه‌اندازی؛ یافتن تیم مناسب مدیریت ایجاد ایده برای افراد فعال روستایی؛ پشتیبانی از ایده‌های کارآفرینی روستایی؛ کمک در تولید، مدیریت و فروش محصولات تولیدی روستاییان
		تسهیل دسترسی به سرمایه‌های مالی	ارائه کمک مالی به روستاییان جهت تأمین سرمایه اولیه؛ اعطای یارانه به صاحبان کسب‌وکارهای جدید روستایی؛ ارائه تسهیلات بانکی به کارآفرینان روستایی؛ تشکیل صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی؛ اعطای تسهیلات ویژه و بلاعوض برای فعالین مناطق محروم روستایی؛ ارائه مشوق‌های مالیاتی حامی کارآفرینان روستایی؛ تشویق سرمایه‌گذاران فرشته برای سرمایه‌گذاری در روستا
		بهبود نظام آموزش کارآفرینی	توجه به مباحث کارآفرینی روستایی در برنامه‌های آموزشی مدارس و دانشگاه‌ها؛ ایجاد رشته‌های موردنیاز فعالیت‌های کارآفرینانه روستایی در دانشگاه‌ها و مدارس؛ برگزاری کلاس‌های آموزشی و مشاوره‌ای در زمینه کسب‌وکارهای خانگی روستایی توسط نهادهای پشتیبان
		بهبود نظام آموزش	بهبود نظام آموزش رسمی کارآفرینی

اجزای مدل	مقوله‌ها	مفاهیم	کدهای اولیه	
		غیررسمی کارآفرینی	توسط رسانه‌ها و فضای مجازی؛ بهبود مشاوره‌های مروجین به افراد مستعد روستایی	
		تقویت نظام‌های انتقال فناوری و تحقیق و توسعه	تسهیل دسترسی کسب‌وکارهای روستایی به تکنولوژی و تحقیقات جدید؛ تسهیلات مالی دولت به کسب‌وکارهای جدید به‌منظور استفاده از تکنولوژی جدید و به‌روز؛ سرمایه‌گذاری‌های مبتنی بر فناوری از طریق حمایت‌های علمی و تکنولوژی‌های مؤثر؛ حمایت از پژوهش‌ها و تحقیقات مرتبط با کارآفرینی روستایی؛ تقویت نظام ثبت اختراع و مالکیت معنوی؛ ارائه راهکارهای نوآورانه برای کارآفرینان	
	بهبود زیرساخت‌های توسعه کارآفرینی	بهبود زیرساخت‌های ملموس	تقویت زیرساخت‌های عمومی در روستا (مانند آب، برق، گاز، جاده‌ها و راه‌ها)؛ تقویت زیرساخت‌های تکنولوژیکی مناسب در روستا (مانند مخابرات و اینترنت)؛ ایجاد دانشکده‌های کارآفرینی؛ تشکیل انجمن‌ها و تعاونی‌های کارآفرینی در نواحی روستایی؛ تشکیل مرکز مشاوره و ارائه خدمات تخصصی (حقوقی، مالی، مدیریتی)؛ توسعه کسب‌وکارهای موجود در منطقه و بازارهای محلی؛ ایجاد صندوق بیمه حمایت مالی و معنوی از کارآفرینان روستایی	
		بهبود زیرساخت‌های ناملموس	فراهم کردن امکان تجارت الکترونیک؛ تسهیل در دسترسی به اطلاعات و منابع لازم؛ فراهم کردن زمینه‌های سرمایه‌گذاری مشترک؛ ایجاد بازار رقابتی؛ بهبود زیرساخت صادرات تولیدات کارآفرینان روستایی؛ آماده‌سازی روستاها به‌عنوان مکانی مناسب برای برون‌سپاری شرکت‌های بزرگ؛ آماده‌سازی روستاها به‌عنوان مکانی مناسب برای پذیرش نمایندگی (فرانچایز) شرکت‌های موفق	
	توسعه هنج‌های فرهنگی-اجتماعی	توسعه و ترویج فرهنگ کارآفرینی در روستاها	تجلیل از کارآفرینان موفق؛ دعوت از کارآفرینان موفق استانی و کشوری؛ ترغیب افراد روستایی به سمت کارآفرین شدن؛ اشاعه فرهنگ کارآفرینی در روستا از طریق رسانه‌ها؛ ترویج مزایای حاصله از فعالیت‌های کارآفرینی؛ حمایت مادی و معنوی از فعالان در حوزه آموزش و فرهنگ‌سازی کارآفرینی در روستا؛ تسهیل امکان تبلیغ و ترویج محصولات تولیدی روستاییان؛ تشویق کارآفرینان شهری برای توسعه کسب‌وکار خود در مناطق روستایی؛ تشویق فارغ‌التحصیلان روستازاده برای امر کارآفرینی روستایی	
		نهادسازی و شبکه‌سازی برای روستاییان	ایجاد شبکه بین کارآفرینان بالقوه و هم‌تایان باتجربه آن‌ها؛ بهبود ارتباط روستاییان با دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی؛ زمینه‌سازی برای ارتباط کارآفرینان روستایی با پارک‌های علم و فناوری، مراکز رشد و شتاب‌دهنده‌ها؛ بهبود دسترسی روستاییان به شبکه‌های ارتباطی شرکت‌ها؛ دسترسی به دانش و اطلاعات از طریق شبکه‌های مجازی؛ تقویت نقش ارتباطی رهبران محلی	
پیامدها	اشتغال و توسعه پایدار روستایی	اشتغال‌زایی	اشتغال زنان روستایی؛ کاهش بیکاری؛ اشتغال جوانان روستایی فارغ‌التحصیل در روستاها؛ توانمندسازی روستاییان	
		افزایش سطح رفاه روستاها	افزایش درآمد روستاییان و کاهش فقر روستاییان؛ کاهش مهاجرت به شهرها؛ بهبود سطح بهداشتی روستا؛ کاهش اختلاف طبقاتی جمعیت روستایی و شهری؛ افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی؛ کاهش مصرف‌گرایی	
۶	۱۹	۵۰	۲۴۹	تعداد

در این مرحله پژوهشگر بر حسب فهم خود از متن پدیده مورد مطالعه، یا چارچوب مدل پارادایم را به صورت روایتی عرضه می کند یا مدل پارادایم را به هم می ریزد و به صورت ترسیمی نظریه نهایی را نشان می دهد. بر این اساس مدل پارادایمی پژوهش و روایت نظریه به شرح زیر بیان می شود:

شکل ۲. مدل پارادایمی پژوهش

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۸

"افراد روستایی با ویژگی های روان شناختی و دانش و قابلیت های کارآفرینانه عامل اصلی ایجاد اکوسیستم کارآفرینی روستایی در شهرستان کرمانشاه هستند؛ پویایی و توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی در شهرستان کرمانشاه با راهبردهایی همچون: برنامه ریزی و سیاست گذاری برای توسعه کارآفرینی روستایی، بهبود نظام آموزش کارآفرینی، بهبود زیرساخت های توسعه کارآفرینی، توسعه هنجارهای فرهنگی-اجتماعی تسهیل می گردد؛ این مهم در فضایی پیچیده و چندبعدی شامل سرمایه های طبیعی، عوامل فرهنگی، سرمایه اجتماعی، ویژگی های جمعیت شناختی و زیرساخت ها رخ می دهد که مؤلفه های مختلفی مانند قوانین و سیاست های مرتبط با کارآفرینی روستایی، نظام آموزشی، نهادهای پشتیبان، رهبران محلی، سرمایه های مالی، شبکه ها و بازار در شکل گیری آن مداخله دارند؛ این مؤلفه ها در طیفی از زمان بر شکل گیری، تغییر و توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی در شهرستان کرمانشاه تأثیرگذارند؛ همچنین، اشتغال و توسعه پایدار روستایی به عنوان پیامد حاصل از کاربری راهبردهای اکوسیستم کارآفرینی روستایی در شهرستان کرمانشاه قابل طرح می باشد."

یافته‌های بخش کمی پژوهش

در این بخش به بررسی و تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده در فاز کمی پژوهش پرداخته شده است. همان گونه که ملاحظه شد، مولفه‌های تشکیل دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه با روش نظریه بنیانی شناسایی گردید.

تحلیل ساختاری مؤلفه‌های تشکیل دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه، با قرار دادن عوامل شناسایی شده در مرحله قبل در قالب ماتریس اثرات متقابل و بررسی تأثیر هر کدام از این مؤلفه‌ها بر یکدیگر در قالب پرسشنامه، مشخص گردید. این پرسشنامه توسط خبرگان و کارشناسان کارآفرینی و توسعه روستایی شهرستان کرمانشاه تکمیل و نتایج آن در جدول ۸ گزارش شده است.

جدول ۹. ماتریس اثرات متقابل مؤلفه‌های تشکیل دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه

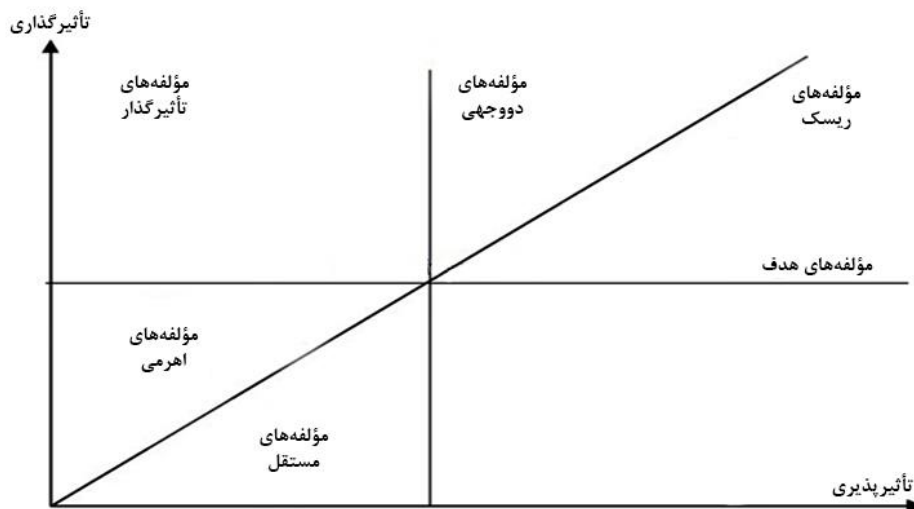
اشغال و توسعه پایدار روستایی	بازار	شبکه‌ها	سرمایه‌های مالی	رهبران محلی	نهادهای پشتیبان	نظام آموزشی	قوانین و سیاست‌ها	زیرساخت‌ها	سرمایه اجتماعی	عوامل فرهنگی	سرمایه‌های طبیعی	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	افراد مستعد کارآفرینی	
۲	۴	۴	۴	۴	۴	۲	۱	۴	۴	۴	۰	۲	۲	افراد مستعد کارآفرینی
۴	۲	۲	۴	۱	۱	۰	۱	۱	۲	۴	۱	۲	۲	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی
۴	۲	۲	۴	۲	۲	۰	۰	۴	۰	۲	۰	۱	۴	سرمایه‌های طبیعی
۴	۲	۴	۲	۴	۴	۱	۱	۲	۴	۰	۲	۲	۴	عوامل فرهنگی
۴	۲	۴	۲	۲	۲	۱	۰	۱	۰	۳	۰	۲	۲	سرمایه اجتماعی
۴	۴	۳	۳	۲	۳	۲	۱	۰	۲	۲	۰	۱	۳	زیرساخت‌ها
۴	۴	۲	۳	۲	۳	۳	۰	۳	۲	۱	۰	۱	۳	قوانین و سیاست‌ها
۴	۴	۲	۱	۴	۳	۰	۰	۲	۳	۳	۰	۲	۳	نظام آموزشی
۴	۲	۴	۳	۲	۰	۱	۱	۲	۴	۲	۰	۰	۳	نهادهای پشتیبان
۴	۴	۳	۲	۰	۲	۱	۱	۲	۳	۳	۰	۰	۳	رهبران محلی
۴	۲	۲	۰	۲	۳	۱	۱	۳	۲	۱	۰	۲	۳	سرمایه‌های مالی
۴	۴	۰	۲	۳	۱	۱	۰	۲	۳	۳	۰	۰	۳	شبکه‌ها
۴	۰	۳	۲	۲	۲	۲	۱	۲	۲	۲	۰	۱	۳	بازار
۰	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۲	۱	۲	۰	۱	۲	اشغال و توسعه پایدار روستایی

پس از آن که داده‌های پرسشنامه در قالب نرم افزار Micmac قرار گرفت، مؤلفه‌های تشکیل دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه، در دو حالت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری طبقه بندی و رتبه بندی گردید (جدول ۹).

جدول ۱۰. رتبه‌بندی مؤلفه‌ها بر اساس میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها

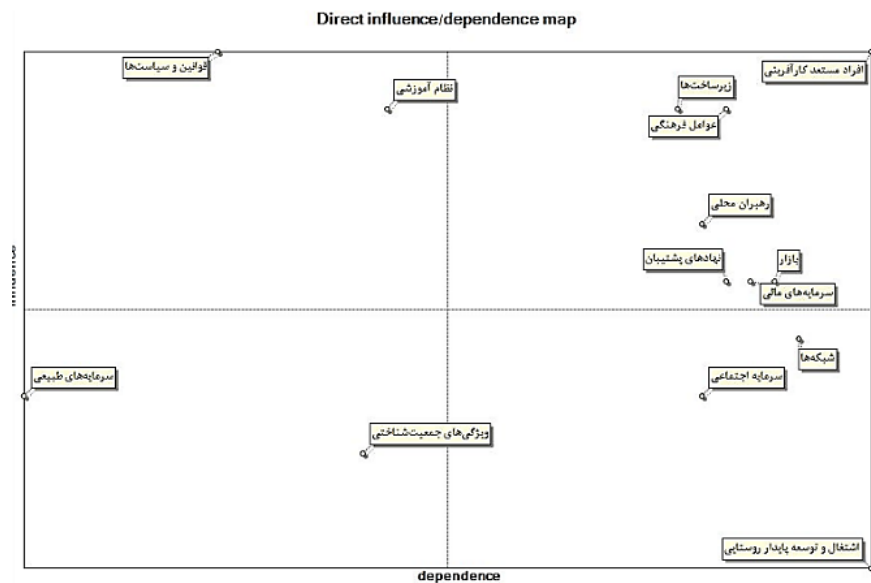
رتبه	مؤلفه	تأثیرگذاری مستقیم	مؤلفه	تأثیرپذیری مستقیم
۱	افراد مستعد کارآفرینی	۸۱۶	افراد مستعد کارآفرینی	۱۰۱۴
۲	قوانین و سیاست‌ها	۸۱۶	اشتغال و توسعه پایدار روستایی	۱۰۱۴
۳	نظام آموزشی	۷۸۸	شبکه‌ها	۹۲۹
۴	زیرساخت‌ها	۷۸۸	بازار	۹۰۱
۵	عوامل فرهنگی	۷۸۸	سرمایه‌های مالی	۸۷۳
۶	رهبران محلی	۷۳۲	عوامل فرهنگی	۸۴۵
۷	سرمایه‌های مالی	۷۰۴	نهادهای پشتیبان	۸۴۵
۸	نهادهای پشتیبان	۷۰۴	سرمایه اجتماعی	۸۱۶
۹	بازار	۷۰۴	رهبران محلی	۸۱۶
۱۰	شبکه‌ها	۶۷۶	زیرساخت‌ها	۷۸۸
۱۱	سرمایه‌های طبیعی	۶۴۷	نظام آموزشی	۴۵۰
۱۲	سرمایه اجتماعی	۶۴۷	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	۴۲۲
۱۳	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	۶۱۹	قوانین و سیاست‌ها	۲۵۳
۱۴	اشتغال و توسعه پایدار روستایی	۵۶۳	سرمایه‌های طبیعی	۲۸

مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی به دلیل پویایی سیستم با یکدیگر تفاوت داشته و در نرم‌افزار MicMac در قالب چهار دسته کلی تقسیم‌بندی می‌شوند.

شکل ۳. وضعیت و موقعیت مؤلفه‌ها در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری (Nazarko et al., 2017: 476)

بر اساس تعریف و تفسیر متغیرها در نرم‌افزار، موقعیت و وضعیت هرکدام از مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در شکل ۴ و جدول ۱۰ نشان داده شده است.

شکل ۴. موقعیت و وضعیت مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه

جدول ۱۱. وضعیت هر یک از متغیرها بر اساس تحلیل در نرم‌افزار MicMac

وضعیت	مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه	ردیف
دووجهی	افراد مستعد کارآفرینی	۱.
مستقل	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	۲.
اهرمی	سرمایه‌های طبیعی	۳.
دووجهی	عوامل فرهنگی	۴.
تأثیرپذیر	سرمایه اجتماعی	۵.
دووجهی	زیرساختها	۶.
تأثیرگذار	قوانین و سیاست‌های مرتبط با کارآفرینی روستایی	۷.
تأثیرگذار	نظام آموزشی	۸.
هدف	نهادهای پشتیبان کارآفرینی روستایی	۹.
هدف	رهبران محلی	۱۰.
هدف	سرمایه‌های مالی	۱۱.
هدف	شبکه‌ها	۱۲.
هدف	بازار	۱۳.
تأثیرپذیر	اشتغال و توسعه پایدار روستایی	۱۴.

در بررسی وضعیت و موقعیت مؤلفه‌ها در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری موارد زیر مشخص شد:
 ➤ مؤلفه‌های قوانین و سیاست‌های مرتبط با کارآفرینی روستایی و نظام آموزشی در وضعیت تأثیرگذار، متغیرهای تأثیرگذار، بحرانی‌ترین مؤلفه‌ها اکوسیستم می‌باشند، زیرا این مؤلفه‌ها، مؤلفه‌های ورودی اکوسیستم محسوب می‌شوند و تغییرات اکوسیستم وابسته به آنها است.

✚ مؤلفه‌های افراد مستعد کارآفرینی، عوامل فرهنگی و زیرساخت‌ها در وضعیت دوجبهی: این مؤلفه‌ها، هم‌زمان به‌صورت بسیار تأثیرپذیر و بسیار تأثیرگذار، عمل می‌نمایند. دوجبهی بودن وضعیت این مؤلفه‌ها، سبب استراتژیک شدن آن‌ها شده است، زیرا هر تغییری و عملی بر روی این مؤلفه‌ها، واکنش و تغییری بر دیگر مؤلفه‌ها را به دنبال دارد.

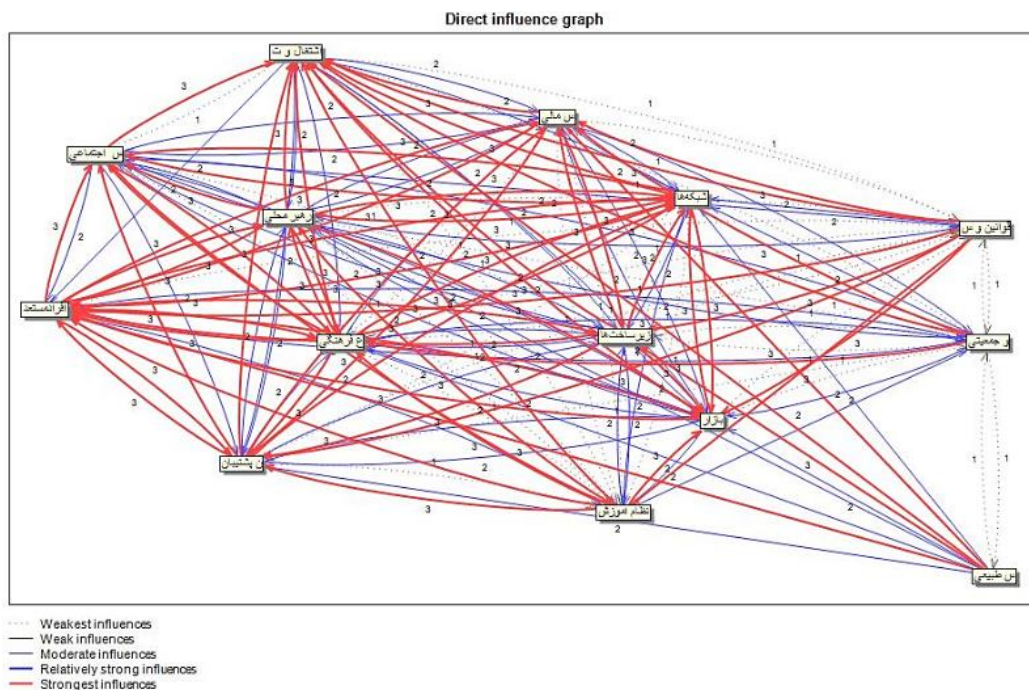
✚ مؤلفه ویژگی‌های جمعیت‌شناختی در وضعیت مستقل: این مؤلفه در قسمت جنوبی پلان قرار گرفته است و ارتباط کمی با اجزای اکوسیستم دارد.

✚ مؤلفه سرمایه‌های طبیعی در وضعیت اهرمی: این مؤلفه با وجود آن‌که کاملاً مستقل است، بیش از آن‌که تأثیرپذیر باشند، تأثیرگذارند. وجود این مؤلفه‌ها می‌تواند به پویایی سیستم کمک کند.

✚ مؤلفه‌های نهادهای پشتیبان کارآفرینی روستایی، رهبران محلی، سرمایه‌های مالی، شبکه‌ها و بازار در وضعیت هدف: با دست‌کاری این متغیرها، می‌توان به تغییرات و تکامل سیستم در جهت موردنظر دست یافت. تغییر بر این مؤلفه‌ها باید با توجه به متغیرهای دوجبهی و استراتژیک صورت گیرد.

✚ مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و اشتغال و توسعه پایدار روستایی در وضعیت تأثیرپذیر: این مؤلفه‌ها به‌عنوان خروجی سیستم شناخته می‌شوند و نسبت به تکامل متغیرهای تأثیرگذار و دوجبهی، بسیار حساس هستند.

روابط مشاهده‌شده میان مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده (جدول ۹) در شکل ۵ به صورت دیاگرام نشان داده شده است.

شکل ۵. دیاگرام تأثیرات مستقیم عوامل (تأثیرات بسیار ضعیف تا بسیار قوی)

با توجه به اینکه برای ایجاد تغییرات برنامه‌ریزی شده در یک سیستم، باید اولویت اعمال تغییرات را از مؤلفه‌های تأثیرگذارتر آغاز کرد؛ می‌توان با بررسی شکل‌های ۴ و ۵ و جدول ۱۱، برای راهبردهای به‌دست‌آمده از مدل پارادایمی نظریه بنیانی اولویت قائل شد و به سؤال سوم پژوهش پاسخ داد.

(۵) نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف واکاوی مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه و ارائه راهبردهای تقویت آن انجام پذیرفت. در بخش اول جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها، پس از مصاحبه با ۱۷ نفر از خبرگان کارآفرینی و توسعه روستایی شهرستان کرمانشاه، و کدگذاری مصاحبه‌ها، اجزای مدل پارادایمی به این صورت ارائه شد: شرایط علی (افراد مستعد کارآفرینی)؛ پدیده اصلی (اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه)؛ شرایط زمینه‌ای (ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، سرمایه‌های طبیعی، عوامل فرهنگی، سرمایه اجتماعی، زیرساخت‌ها)؛ شرایط مداخله‌ای (قوانین و سیاست‌های مرتبط با کارآفرینی روستایی، نظام آموزشی، نهادهای پشتیبان کارآفرینی روستایی، رهبران محلی، سرمایه‌های مالی، شبکه‌ها، بازار)؛ راهبردها (برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری برای توسعه کارآفرینی روستایی، بهبود نظام آموزش کارآفرینی، بهبود زیرساخت‌های توسعه کارآفرینی، توسعه هنجارهای فرهنگی-اجتماعی) و پیامدها (اشتغال و توسعه پایدار روستایی).

در بخش دوم جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها، وضعیت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مؤلفه‌های شناسایی شده بررسی شد. در این میان، مؤلفه‌های افراد مستعد کارآفرینی، قوانین و سیاست‌ها، نظام آموزشی، عوامل فرهنگی و زیرساخت‌ها به ترتیب بیشترین تأثیرگذاری مستقیم را دارا بودند و مؤلفه‌های افراد مستعد کارآفرینی، اشتغال و توسعه پایدار روستایی، شبکه‌ها، بازار و نهادهای پشتیبان به ترتیب از بیشترین تأثیرپذیری مستقیم برخوردار بودند. لازم به ذکر است، پس از انجام بخش کمی پژوهش و مشخص شدن وضعیت مؤلفه‌ها، کدگذاری داده‌های مرتبط با راهبردها (مدل پارادایمی نظریه بنیانی) مجدداً بازنگری، اصلاح و بهبود یافت.

درنهایت، با توجه به راهبردهای به‌دست‌آمده از مدل پارادایمی نظریه بنیانی و بررسی وضعیت و موقعیت مؤلفه‌ها در پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری می‌توان به پاسخ سؤال سوم پژوهش پرداخت؛ در ذیل مهم‌ترین راهبردهای توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه، مستخرج از یافته‌های پژوهش، ارائه گردیده است:

با توجه به اینکه پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری نشان می‌دهد که قوانین و سیاست‌های حامی کارآفرینی روستایی ورودی تأثیرگذار بر سیستم است، می‌توان نتیجه گرفت بهبود قوانین، برنامه‌ها و سیاست توسعه کارآفرینی روستایی اولین گام بهبود و تقویت اکوسیستم کارآفرینی روستایی شهرستان کرمانشاه است. کدهای اولیه این مقوله نشان می‌دهد که ایجاد و بهبود یک اکوسیستم موفق کارآفرینی، نیاز به درک عمیق دولتمردان از فرهنگ و ویژگی‌های محیط روستایی دارد. از وظایف اصلی سیاست‌گذاران یا رهبران روستایی توجه به تفاوت‌های اکوسیستم روستایی با دیگر اکوسیستم‌ها است،

زیرا بدون دریافت حمایت از اعضای اکوسیستم، تلاش برای توسعه اکوسیستم کارآفرینی در نهایت با شکست روبه‌رو خواهد شد. این موضوع نشان می‌دهد که رویکرد توسعه اکوسیستم روستایی هم از بالا به پایین و هم پایین به بالاست. در واقع، بر اساس هر سناریوی توسعه اکوسیستم، توسعه یک اکوسیستم کارآفرینی روستایی باید با همکاری عناصر داخلی مناطق روستایی صورت گیرد؛ بنابراین سیاست‌گذاری توسعه کارآفرینی روستایی باید به صورت برنامه‌ای تدریجی و با استمرار، با مشارکت اعضای روستایی و همکاری و هماهنگی بین‌نهادهای مرتبط با توسعه روستایی، در راستای بهبود و توسعه تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و تکنولوژیکی اکوسیستم کارآفرینی مناطق روستایی باشد. بهبود قوانین و سیاست‌های حامی کارآفرینی روستایی، سیاست‌گذاری بر اساس ظرفیت‌های محیطی روستا، تشکیل اتحادیه‌ها و تعاونی‌های حامی کارآفرینان روستایی، مشارکت مسئولان ذی‌ربط با رهبران محلی روستاها، تقویت خدمات نظام‌های حامی کارآفرینی روستایی و تسهیل دسترسی به سرمایه‌های مالی، می‌تواند از مهمترین راهکارهای توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی باشد. به طور مشابه، پژوهش‌های مایلز و موریسون (۲۰۱۸)، بوسورث و تورنر (۲۰۱۸)، فریتاس و کیتسون (۲۰۱۸)، قمبرعلی (۱۳۹۳)، غلامی و محمدزاده‌لاریجانی (۱۳۹۶) از بهبود قوانین، برنامه‌ها و سیاست توسعه کارآفرینی به عنوان اولویت اصلی بهبود و تقویت اکوسیستم کارآفرینی یاد کردند که با پژوهش حاضر همراستا هستند.

دومین مؤلفه‌ای که بیشترین تأثیرگذاری را بر اکوسیستم کارآفرینی روستایی می‌گذارد، نظام آموزش کارآفرینی بود. بهبود نظام آموزش کارآفرینی می‌تواند بر توانمندسازی افراد مستعد کارآفرینی، بهبود نقش رهبران محلی و نهادهای پشتیبان در توسعه کارآفرینی و ارتقای فرهنگ کارآفرینی به صورت مستقیم تأثیرگذار باشد. در این راستا، بهبود نظام آموزش رسمی و غیررسمی کارآفرینی می‌تواند کارساز باشد؛ توجه به مباحث کارآفرینی روستایی در برنامه‌های آموزشی مدارس و دانشگاه‌ها و نهادهای پشتیبان، بهبود آموزش‌های رهبران محلی، رسانه‌ها و فضای مجازی و مروجین کارآفرینی به افراد مستعد روستایی می‌تواند به این مهم کمک کند. همچنین تقویت نظام‌های انتقال فناوری و تحقیق و توسعه با تسهیل دسترسی کسب‌وکارهای روستایی به تکنولوژی و تحقیقات جدید، حمایت از پژوهش‌ها و تحقیقات مرتبط با کارآفرینی روستایی و تقویت نظام ثبت اختراع و مالکیت معنوی می‌تواند پویایی اکوسیستم کارآفرینی روستایی را افزایش دهد. در پژوهش‌های همراستا، اگگاروال (۲۰۱۸) مهم‌ترین فاکتور اکوسیستم کارآفرینی مناطق روستایی هند را نظام آموزش و پرورش معرفی کرد و بهبود آن را بهترین راهکار تقویت اکوسیستم دانست. همچنین امیدوی و همکاران (۱۳۹۷) بهبود نظام آموزشی را یکی از مؤثرین راهکارهای ایجاد و توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط در نواحی روستایی ایلام دانستند.

بهبود زیرساخت‌های موردنیاز برای توسعه کارآفرینی به‌عنوان یک عامل دوجوهی و استراتژیک می‌تواند بر اکوسیستم کارآفرینی روستایی تأثیر مثبت داشته باشد. این عامل به صورت مستقیم بر افراد مستعد کارآفرینی، عوامل فرهنگی، سرمایه اجتماعی، نظام آموزشی، نهادهای پشتیبان، رهبران محلی، سرمایه مالی، شبکه‌ها، بازار و در نهایت ایجاد اشتغال و توسعه پایدار روستایی تأثیرگذار باشد. در این راستا، تقویت زیرساخت‌های تکنولوژیکی مناسب، فراهم کردن امکان تجارت الکترونیک برای روستاییان و

تشکیل انجمن‌ها و تعاونی‌های کارآفرینی در نواحی روستایی در مصاحبه‌ها مورد تأکید قرار گرفت. آماده‌سازی روستاها به‌عنوان مکانی مناسب برای پذیرش نمایندگی (فرانچایز) و برون‌سپاری شرکت‌های موفق، فراهم کردن زمینه‌های سرمایه‌گذاری مشترک، ایجاد صندوق بیمه حمایت مالی و معنوی از کارآفرینان روستایی و تسهیل در دسترسی به اطلاعات و منابع لازم، از دیگر موارد مهمی بود که برای بهبود زیرساخت‌ها مورد تأکید قرار گرفت. در این راستا، فراهانی و همکاران (۱۳۹۳) اثرگذارترین عامل بر توسعه اکوسیستم کارآفرینی دهستان جابرانصار در شهرستان آبدانان را بهبود زیرساخت‌های موردنیاز برای توسعه کارآفرینی عنوان کردند. همچنین، مایلز و موریسون (۲۰۱۸)، تقویت زیرساخت‌های کارآفرینی را از شرایط پیش‌نیاز تقویت اکوسیستم کارآفرینی روستایی دانستند.

عوامل فرهنگی از مؤلفه‌های دوجوهی است که برای پویایی اکوسیستم کارآفرینی روستایی باید موردتوجه قرار گیرد. همان‌طور که خداوند نیز در قرآن می‌فرماید: "خدا حال هیچ قومی را دگرگون نخواهد کرد مگر آن که خود آن قوم، آنچه را که در خودشان هست، تغییر دهند"، باید با بهبود هنجارهای فرهنگی، زمینه تقویت اکوسیستم کارآفرینی روستایی را از درون روستاها آغاز کرد. اشاعه فرهنگ کارآفرینی در روستا از طریق رسانه‌ها و رهبران محلی، تجلیل و دعوت از کارآفرینان موفق، ترویج مزایای حاصله از فعالیت‌های کارآفرینی و حمایت مادی و معنوی از فعالان در حوزه آموزش و فرهنگ‌سازی کارآفرینی در روستا از جمله راهکارهایی بود که مورد تأکید مشارکت‌کنندگان قرار گرفت. نهادسازی و شبکه‌سازی برای روستاییان به کمک ایجاد شبکه بین کارآفرینان بالقوه و هم‌تایان باتجربه آنها، بهبود ارتباط روستاییان با دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی، زمینه‌سازی برای ارتباط کارآفرینان روستایی با پارک‌های علم و فناوری، مراکز رشد و شتاب‌دهنده‌ها و دسترسی به دانش و اطلاعات از طریق شبکه‌های مجازی نیز می‌تواند به این مهم کمک کند. تقویت عوامل فرهنگی، تقریباً در تمام پژوهش‌های مرتبط با اکوسیستم کارآفرینی، جزء راهکارهای اصلی توسعه اکوسیستم کارآفرینی بوده است.

در پایان می‌توان بیان کرد که تمام اقدامات، کنش‌ها و برهم‌کنش‌های صورت گرفته برای بهبود اکوسیستم کارآفرینی روستایی، باید با توجه به افراد فعال و مستعد کارآفرینی (به عنوان شرایط علی و سبب‌ساز پدیده اصلی در نظریه بنیانی و عامل استراتژیک سیستم در تحلیل ساختاری) انجام گیرد. این افراد مهمترین مؤلفه و قلب اکوسیستم کارآفرینی روستایی هستند؛ چراکه هم‌زمان به‌صورت بسیار تأثیرگذار و بسیار تأثیرپذیر عمل می‌نمایند و هر اقدام و کنشی بر روی این مؤلفه، برهم‌کنش و تغییری بر دیگر مؤلفه‌ها را به دنبال دارد. بنابراین این افراد هستند که تفاوت‌ها را در اکوسیستم‌ها رقم می‌زنند و مؤلفه‌های دیگر باید برای پشتیبانی از آنها با دیدگاهی کل‌نگر، سیستمی و حمایتی تمرکز کنند.

امید است با بهره‌گیری از نتایج فوق و سایر برنامه‌های توسعه کارآفرینی روستایی، شاهد ارتقاء سطح رفاه مردم روستا و دستیابی به اشتغال و توسعه پایدار باشیم.

^۱ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ (سوره مبارکه رعد، آیه شریف ۱۱)

۶ منابع

- حسینی‌نیا، غلامحسین و هادی فلاحی (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی (نمونه مطالعه: مناطق روستایی شهرستان منوجان). فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۸، شماره ۱، بهار، صفحه ۲۲-۳۶.
- رضوانی، محمدرضا و محمد نجارزاده (۱۳۸۷). زمینه‌های کارآفرینی روستاییان در فرایند توسعه نواحی روستایی مطالعه موردی: دهستان برآن جنوبی (شهرستان اصفهان). فصلنامه توسعه کارآفرینی، دوره ۱، شماره ۲- شماره پیاپی ۵۵۰۹۵۶، زمستان ۱۳۸۷، صفحه ۱۶۱-۱۸۲.
- شهبکی‌تاش، مهیم؛ عبدالعزیز ولی‌نفس و ابوبکر رئیسی (۱۳۹۶). نقش عوامل کارآفرینی غیرکشاورزی در ارتقاء کیفیت زندگی خانوارهای روستایی شهرستان کنارک. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هفتم، شماره سوم، پاییز، صفحه ۲۰۹-۲۲۳.
- صادقلو، زهره؛ وکیل حیدری‌ساربان و سلمیه قلی‌زاده (۱۳۹۶). ارزیابی ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی در نواحی روستایی: منطقه مورد مطالعه: روستاهای دهستان بیزکی. فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۴۹، زمستان، صفحه ۳۷-۵۸.
- عنابستانی، علی‌اکبر و سیدرضا حسینی‌کهنوج (۱۳۹۷). تحلیل پیشران‌های کلیدی مؤثر بر اشتغال‌زایی فعالیت‌های کشت و صنعت در مناطق روستایی شهرستان جیرفت. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هفتم، شماره چهارم، زمستان، صفحه ۳۷-۵۸.
- غلامی، علی و فاطمه محمدزاده‌لاریجانی (۱۳۹۶). ارزیابی مطلوبیت و نقش اکوسیستم کارآفرینی روستایی در استان آذربایجان غربی. فصلنامه جغرافیا و پایداری محیط، شماره ۳۲، تابستان، صفحه ۸۳-۱۰۱.
- فراهانی، حسین؛ زکیه رسولی‌نیا و زهرا اصدقی‌سراسکانرود (۱۳۹۳). عوامل اثرگذار بر رشد کارآفرینی در نواحی روستایی (مورد: دهستان جابرانصار در شهرستان آبدانان). فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۳، پاییز، صفحه ۱-۱۶.
- قمبرعلی، رضوان؛ حسین آگهی؛ امیرحسین علی‌بیگی و کیومرث زرافشانی (۱۳۹۳). راهبرد اکوسیستم کارآفرینی: پارادیم جدید توسعه کارآفرینی. نشریه کارآفرینی در کشاورزی، جلد اول، شماره سوم، صفحه ۲۱-۳۸.
- قمبرعلی، رضوان (۱۳۹۳). واکاوی اکوسیستم کارآفرینی کشاورزی شهرستان کرمانشاه. پایان‌نامه جهت اخذ درجه دکتری رشته مهندسی کشاورزی گرایش توسعه کشاورزی، گروه ترویج و توسعه روستایی، دانشکده کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی.
- کرد، باقر و عبدالعزیز آبتین (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر توسعه کارآفرینی روستایی در استان سیستان و بلوچستان (با تمرکز بر توسعه مراکز رشد روستایی، توسعه فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و توانمندسازی زنان روستایی). فصلنامه جغرافیا و توسعه، دوره ۱۱، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۲، صفحه ۱-۱۴.
- مرادی، حوریه و فرهاد جوان (۱۳۹۷). عوامل مؤثر بر شکل‌گیری بنگاه‌های اقتصادی کارآفرینانه در روستاهای شهرستان کرمانشاه. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هفتم، شماره اول، بهار، صفحه ۱۹-۳۵.
- Acs, Z., & Audretsch, D. (2003). **Innovation and technological change**. In Z. Acs & D. Audretsch (Eds.), *Handbook of entrepreneurship research* (pp. 55-79).

- Aggarwal, A. K. (2013). **Performance Appraisal of Rural Entrepreneurship Development Programs.**
- Aggarwal, A. K. (2018). **Rural Entrepreneurship Development Ecosystem—An Emerging Paradigm of Rural Socio-Economic Development.** Available at SSRN 3184127.
- Audretsch, D. B., & Belitski, M. (2017). **Entrepreneurial ecosystems in cities: establishing the framework conditions.** *The Journal of Technology Transfer*, 42(5), 1030-1۰۵۱.
- Bhawe, N., & Zahra, S. A. (2019). **Inducing heterogeneity in local entrepreneurial ecosystems: the role of MNEs.** *Small Business Economics*, 52(2), 437-454.
- Bosworth, G., & Turner, R. (2018). **Interrogating the meaning of a rural business through a rural capitals framework.** *Journal of rural studies*, 60, 1-1۰.
- Dc, N. (2008). **Re-discovering Rural Development: A Reflection on Potential and Prospects.** Sarup & Sons.
- Freitas, C., & Kitson, M. (2018). **Perceptions of entrepreneurial ecosystems in remote islands and core regions.** *Island Studies Journal*, 13, 267-2۸۴.
- Galindo, M., & Méndez, M. (2014). **Entrepreneurship, economic growth, and innovation: Are feedback effects at work?** *Journal of Business Research*, 67(5), 825–8۲۹.
- Gries, T., & Naudé, W. (2011). **Entrepreneurship and human development: A capability approach.** *Journal of Public Economics*, 95(3-4), 216-224.
- Hustedde, R. J. (2018). **Entrepreneurship and Economic Development in Rural America.** In *Disability and Vocational Rehabilitation in Rural Settings* (pp. 3-1۶). □□□□□□□□, □□□□.
- Isenberg, D. (2011). **The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economic policy: Principles for cultivating entrepreneurship, the Babson entrepreneurship ecosystem project.** Babson College, Massachusetts.
- Isenberg, D. J. (2010). **How to start an entrepreneurial revolution.** *Harvard business review*, ۸۸(۶), ۴۰-۵۰.
- Kalantaridis, C., & Bika, Z. (2006). **Local embeddedness and rural entrepreneurship: case-study evidence from Cumbria, England.** *Environment and Planning A*, 3۸(۸), ۱۵۶۱-۱۵۷۹.
- Khattab, I., & Al-Magli, O. O. (20۱۷). **Towards an Integrated Model of Entrepreneurship Ecosystem.** *Journal of Business & Economic Policy* 4(4), 80-9۲.
- Korsgaard, S., Müller, S., & Tanvig, H. W. (2015). **Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural—between place and space.** *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 2۱(۱), ۵-۲۶.
- Lai, Y., & Vonortas, N. S. (2019). **Regional entrepreneurial ecosystems in China.** *Industrial and Corporate Change*, 28(4), 875-۸۹۷.
- Lather, A. S., Garg, S., & Vikas, S. (2009). **Entrepreneurship as a strategic development intervention to accelerate rural development: the case of Drishtee.** *Asia Pacific Business Review*, 5(1), 126-13۷.
- López, M., Cazorla, A., & Panta, M. D. P. (2019). **Rural Entrepreneurship Strategies: Empirical Experience in the Northern Sub-Plateau of Spain.** *Sustainability*, 1۱(۵), ۱۲۴۳.

- Malchow-Møller, N., Schjerning, B., & Sørensen, A. (2011). **Entrepreneurship, job creation and wage growth.** *Small Business Economics*, 36(1), 15–3۲.
- Mason, C., & Brown, R. (2014). **Entrepreneurial ecosystems and growth oriented entrepreneurship.** Final Report to OECD, Paris, 30(1), 77-1۰۲.
- Miles, M. P., & Morrison, M. (2018). **An effectual leadership perspective for developing rural entrepreneurial ecosystems.** *Small Business Economics*, 1-1۷.
- Müller, S., & Korsgaard, S. (2018). **Resources and bridging: the role of spatial context in rural entrepreneurship.** *Entrepreneurship & Regional Development*, 30(1-2), 224-255.
- Muñoz, P. (2017). **Ecosistemas Rurales De Emprendimiento: Base Conceptual Para Observacion Y Analisis.** [In Spanish].
- Naudé, W. (2013). **Entrepreneurship and economic development: Theory, evidence and policy.** Evidence and Policy. IZA Discussion Paper, (7507).
- Nazarko, J., Ejdyś, J., Halicka, K., Nazarko, Ł., Kononiuk, A., & Olszewska, A. (2017). **Structural analysis as an instrument for identification of critical drivers of technology development.** *Procedia Engineering*, 1۸۲, ۴۷۴-۴۸۱.
- Neumeyer, X., Santos, S. C., & Morris, M. H. (2019). **Who is left out: exploring social boundaries in entrepreneurial ecosystems.** *The Journal of Technology Transfer*, 44(2), 462-۴۸۴.
- Newbery, R., Siwale, J., & Henley, A. (2017). **Rural entrepreneurship theory in the developing and developed world.** *International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 18(1), 3-4.
- Nwankwo, F. O., & Okeke, C. S. (2017). **Rural entrepreneurship and rural development in Nigeria.** *Africa's Public Service Delivery and Performance Review*, 5(1), 1-7.
- Pato, M. L., & Teixeira, A. A. (2016). **Twenty years of rural entrepreneurship: a bibliometric survey.** *Sociologia Ruralis*, 56(1), 3-28.
- Polbitsyn, S.N.. (2019). **Russia's Rural Entrepreneurial Ecosystems. Economy of Region.** ۱۵. ۲۹۸-۳۰۸. 10.17059/201۹-۱-۲۳. [□□ □□□□□□□□].
- Roundy, P. T., & Fayard, D. (2019). **Dynamic capabilities and entrepreneurial ecosystems: the micro-foundations of regional entrepreneurship.** *The Journal of Entrepreneurship*, ۲۸(۱), ۹۴-۱۲۰.
- Roundy, P. T., Bradshaw, M., & Brockman, B. K. (2018). **The emergence of EEs: A complex adaptive systems approach.** *Journal of Business Research*, 86(1), 1–1۰.
- Roundy, P. T., Brockman, B. K., & Bradshaw, M. (2017). **The resilience of entrepreneurial ecosystems.** *Journal of Business Venturing Insights*, 8(11), 99–1۰۴.
- Spigel, B. (2015). **The Relational Organization of Entrepreneurial Ecosystems.** *Entrepreneurship Theory and Practice.* Forthcoming.
- Spigel, B., & Harrison, R. (2018). **Toward a process theory of entrepreneurial ecosystems.** *Strategic Entrepreneurship Journal*, 12(1), 151-168.
- Stam, E. (2015). **Entrepreneurial ecosystems and regional policy: a sympathetic critique.** *European Planning Studies*, 23(9), 1759-1769.

- Stam, F. C., & Spigel, B. (2016). **Entrepreneurial ecosystems**. USE Discussion paper series, ۱۶(۱۳).
- Vogel, P. (2013). **The employment outlook for youth: building entrepreneurial ecosystems as a way forward**.
- World Economic Forum. (2013). **Entrepreneurial ecosystems around the globe and company growth dynamics**. Davos: World Economic Forum.
- Xu, Z., & Maas, G. (2019). **Innovation and Entrepreneurial Ecosystems as Important Building Blocks**. In Transformational Entrepreneurship Practices (pp. 15-3۲). □□□□□□□□ □□□□□□, Cham.